

Natuur uit de verf

Antwoorden op alle vragen die voor en tijdens de Natuurmanifestatie op 8 Oktober 2002 zijn gesteld.

A.S. Adams
D. Bal
H.M. Beije
M. Fellingner
G.T.M. Grimberg
M.H.J. Klein
V. van der Meij
J. van Wendel de Joode
F.J. van Zadelhoff

landbouw, natuurbeheer
en visserij

© 2003 Expertisecentrum LNV, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij

Rapport EC-LNV nr. 2003/191
Ede/Wageningen, 2003

Teksten mogen alleen worden overgenomen met bronvermelding.

Deze uitgave kan schriftelijk of per e-mail worden besteld bij het Expertisecentrum LNV onder vermelding van code 2003/191 en het aantal exemplaren.

Oplage 300 exemplaren

Samenstelling A.S. Adams, D. Bal, H.M. Beije, M. Fellingier, G.T.M. Grimberg,
M.H.J. Klein, V. van der Meij, J. van Wendel de Joode, F.J. van
Zadelhoff

Druk Ministerie van LNV, directie IFA/Bedrijfsuitgeverij

Productie Expertisecentrum LNV
Bedrijfsvoering/Vormgeving en Presentatie
Bezoekadres : Marijkeweg 24
Postadres : Postbus 30, 6700 AA Wageningen
Telefoon : 0317 474801
Fax : 0317 427561
E-mail : Balie@eclnv.agro.nl

Voorwoord

Op 8 oktober 2002 presenteerde het Expertisecentrum LNV het vernieuwde Handboek Natuurdoeltypen op de Natuurmanifestatie Natuur uit de Verf in het Archeon. Deze bijeenkomst was de aftrap van een communicatietraject met als doel van de in het handboek neergelegde taal voor het natuurbeleid een gemeenschappelijke en een levende taal te maken. "Maar net als bij het leren van de Franse taal de hulp nodig is van de lerares Frans, is bij deze "taal" enige hulp nodig", aldus Seppe Raaphorst (directeur Natuurbeheer van het Ministerie van LNV) op de Natuurmanifestatie. Met dit verslag van de manifestatie, met daarin antwoorden op alle vragen die gesteld zijn, hoop ik u weer een stapje op weg te helpen bij het leren werken met de natuurdoeltypentaal.

De natuurmanifestatie werd georganiseerd in opdracht van de directie Natuurbeheer. Ik wil bij deze alle deelnemers, de dagvoorzitter Niek van Heijst en de organisatoren hartelijk bedanken voor hun bijdrage.

Drs. R.P. van Brouwershaven
Directeur Expertisecentrum LNV

Inhoudsopgave

1	Het nieuwe Handboek Natuurdoeltypen	7
1.1	Inleiding	7
1.2	Ecologische hoofdstructuur	7
1.3	Natuurdoeltypen	8
1.4	Wijzigingen t.o.v. de 1 ^e editie	8
1.5	Gebruiksmogelijkheden van het handboek	9
2	Workshop 1: Het gebruik van het handboek in het natuurbeleid en de ruimtelijke inrichting	11
2.1	Inhoud workshop	11
2.2	Inleiding	11
2.3	Vragen, opmerkingen en discussie	13
2.4	Algemene conclusies	14
2.5	Samenvattende stelling	15
3	Workshop 2: Het gebruik van het handboek voor beheersplannen	17
3.1	Inhoud workshop	17
3.2	Inleiding	17
3.3	Vragen, opmerkingen en discussie	19
3.4	Samenvattende stelling	21
4	Workshop 3: Het gebruik van het handboek voor monitoring en evaluatie	23
4.1	Inhoud workshop	23
4.2	Inleiding	23
4.3	Vragen, opmerkingen en discussie	24
4.4	Algemene conclusies	27
4.5	Samenvattende stelling	27

5	Workshop 4: Het gebruik van het handboek in water- en milieubeleid	29
5.1	Inhoud workshop	29
5.2	Inleiding	29
5.2.1	Toepassing op regionaal/provinciaal niveau	29
5.2.2	Toepassing op landelijk niveau	30
5.2.3	Relatie met EU-Kaderrichtlijn Water (KRW)	30
5.2.4	Kanttelingen	30
5.3	Vragen, opmerkingen en discussie	31
5.4	Algemene conclusies	33
5.5	Samenvattende stelling	33
6	Conclusies	35
	Bijlage 1: Antwoorden op vooraf ingediende vragen over het gebruik van het handboek in het natuurbeleid en de ruimtelijke inrichting	37
	Bijlage 2: Antwoorden op vooraf ingediende vragen over het gebruik van het handboek voor beheersplannen.	39
	Bijlage 3: Antwoorden op vooraf ingediende vragen over het gebruik van het handboek voor monitoring en evaluatie.	41
	Bijlage 4: Antwoorden op vooraf ingediende vragen over het gebruik van het handboek in water- en milieubeleid.	51
	Bijlage 5: Deelnemerslijst	55

1 Het nieuwe Handboek Natuurdoeltypen

1.1 Inleiding

Door Erik van Zadelhoff, Expertisecentrum LNV

Alle aanwezigen op de manifestatie hebben te maken met het natuurbeleid in Nederland, als beleidsmedewerker bij het rijk of bij de provincie, als medewerker bij een waterschap of bij een adviesbureau, als terreinbeheerder, als onderzoeker, als docent of gewoon als natuurliefhebber. Deze middag is bedoeld om het herziene Handboek Natuurdoeltypen te presenteren, maar ook om met elkaar van gedachten te wisselen over de vraag hoe het handboek kan helpen in het dagelijkse werk.

Het [handboek](#) is primair ontwikkeld om keuzes in het natuurbeleid te ondersteunen. En dan gaat het om de vraag welke natuur we in Nederland willen behouden, herstellen en ontwikkelen en waar die natuur dan moet liggen. Op dit vlak zijn in het natuurbeleid de afgelopen decennia al heel wat belangrijke keuzes gemaakt. Komend vanuit een redelijk ongericht en defensief natuurbeleid, is rond 1990 met het eerste Natuurbeleidsplan een meer gerichte en offensieve strategie ingezet die tot op de dag van vandaag is voortgezet.

Van links naar rechts: Erik van Zadelhoff, Niek van Heijst en Seppe Raaphorst.

1.2 Ecologische hoofdstructuur

Een belangrijke keuze was een duidelijke prioriteitstelling: het rijk is niet voor alles verantwoordelijk, alleen voor de bijzondere waarden. De prioriteit voor de ecologische waarden werd gelegd bij de grotere eenheden natuur die werden opgenomen in een Ecologische Hoofdstructuur (EHS). De EHS is gebaseerd op nieuwe inzichten: dat duurzaam behoud van de totale soortenrijkdom in ons land alleen gegarandeerd kan worden in een degelijk netwerk, bestaande uit grote eenheden, die onderling verbonden zijn en waarbinnen de kansen voor het ontwikkelen van nieuwe natuur benut worden. Een belangrijk kenmerk van dit netwerk is dat het gebaseerd is op het idee van functiecombinaties: niet alleen natuurgebieden in strikte zin zijn opgenomen, maar bijvoorbeeld ook militaire oefenterreinen, waterwingebieden, productiebossen en recreatiegebieden. De EHS is in 1990 in grove lijnen op de kaart gezet. Rond 1995 werd voor de invulling van de EHS een beslissingsondersteunend systeem ontwikkeld in de vorm van een stelsel van natuurdoeltypen.

1.3 Natuurdoeltypen

Een simpele definitie van een natuurdoeltype is “een type natuur dat je wilt behouden, herstellen of ontwikkelen”. Alle verschillende vormen van natuur zijn gevat in een stelsel van 92 natuurdoeltypen die invulling geven aan de hoofdlijnen van het natuurbeleid: “behoud van biodiversiteit op een zo natuurlijk mogelijke wijze”. De 92 doeltypen zijn in drie categorieën ondergebracht: de nagenoeg-, begeleid- en halfnatuurlijke typen. Met deze rangschikking kan heel bewust de keuze worden gemaakt voor een grote mate van natuurlijkheid of voor typen waar de mens een grotere beherende rol speelt, of voor afgeleide typen. De afgeleide typen onderscheiden zich van de andere typen door een zodanige mate van menselijk gebruik dat het kwaliteitsniveau van de natuurdoeltypen in optima forma ook op termijn niet gerealiseerd kan worden.

Het hart van de beschrijving van de natuurdoeltypen vormt de lijst van doelsoorten, omdat het realiseren van de doeltypen toch vooral bedoeld is om het gehele scala aan doelsoorten in stand te houden. Met deze elementen zijn de kwaliteiten van het doeltype nauwkeurig vastgelegd en toetsbaar gemaakt.

1.4 Wijzigingen t.o.v. de 1^e editie

Ook het eerste handboek gaf al een uitgebreide beschrijving van de natuurdoeltypen, dus waarom nu weer zo'n uitgebreid boekwerk? De wijzigingen in de 2^e editie zijn gebaseerd op de ervaringen van de 1^e editie en daarnaast de wensen van de opdrachtgever, de Directie Natuurbeheer:

Er zijn *minder typen*: het aantal is van 132 typen teruggebracht naar 92 door het onderscheid naar fysisch-geografische regio's te laten vervallen. Het nóg verder terugbrengen van het aantal doeltypen zou onverantwoord zijn, omdat je dan onvoldoende onderscheidend bent voor de verschillende toepassingen van het doeltypensysteem. Het systeem is zó opgezet dat je vanuit de basisindeling wel heel makkelijk kunt clusteren, zodat je voor de verschillende toepassingen met een veel eenvoudiger indeling kunt volstaan.

Er zijn *meer soortgroepen* bij de doelsoortenselectie betrokken. Dit is gedaan om ook de toetsbaarheid voor de watertypen te vergroten.

Via *achtergrondstudies* is een grote hoeveelheid aanvullende informatie verzameld over minimumarealen, over herstel en ontwikkeling (rapporten Wegen naar natuurdoeltypen), abiotische randvoorwaarden (cd-rom Natuurgerichte randvoorwaarden) en water (Aquatisch supplement).

Er is meer aandacht voor het *Landschap*. Informatie over cultuurhistorie is verwerkt en er is meer aandacht voor de positie van natuurdoeltypen in het landschap.

De *aansluiting* op rode lijsten en internationale afspraken is verbeterd.

1.5 Gebruiksmogelijkheden van het handboek

Ruimtelijke planning

Het natuurdoeltypensysteem is vooral ontwikkeld om de keuzes rond de realisatie van de Ecologische Hoofdstructuur te ondersteunen. De eerste editie van het handboek is voor dit doel de afgelopen jaren intensief gebruikt. Op basis daarvan is op nationaal niveau in overleg tussen rijk en provincies inmiddels een Landelijke Natuurdoelenkaart ontwikkeld. Op de kaart staan niet de afzonderlijke natuurdoeltypen, maar geclusterde natuurdoeltypen, de zgn. natuurdoelen uit de nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur (kortweg: NvM). De kaart laat zien wat de ambities zijn van Rijk en provincies, waarbij de streefcijfers van NvM als vertrekpunt zijn genomen. De kaart is nog niet formeel vastgesteld. Deze doelenkaart is een handig hulpmiddel om de discussie te voeren over de invulling van de EHS en het ambitieniveau dat daarbij gekozen wordt.

De Landelijke Natuurdoelenkaart is een combinatie van landelijke ambities en lokale afwegingen. Het is de weerslag van tal van discussies over de keuze van doeltypen en de plek waar die zouden moeten liggen. Om het keuzeproces in de regio te ondersteunen zijn in het handboek schetsen opgenomen die de landschappelijke positie van de natuurdoeltypen aangeven.

Bij de keuze van natuurdoeltypen is natuurlijk niet alleen het ecologisch perspectief relevant, maar moeten ook tal van andere maatschappelijke wensen worden meegenomen. De doeltypekeuze wordt daarmee onderdeel van een maatschappelijk afwegingsproces, waarbij wensen vanuit verschillende oogpunten worden geïntegreerd.

In *workshop 1* wordt nader ingegaan op het gebruik van het handboek in de ruimtelijke planvorming.

Doorwerking in het beheer

Zijn doeltypen eenmaal gekozen dan zullen ze ook nog gerealiseerd moeten worden. Voor het gebruik van natuurdoeltypen bij het formuleren van beheersmaatregelen is het handig een clustering door te voeren, door de verschillende milieuaspecten buiten beeld te laten. Zo is het milieu er de oorzaak van dat de verschillende typen Middenbos een heel verschillende soortensamenstelling hebben, maar is het beheer voor al die typen vrijwel gelijk. Daarom wordt voor afspraken over het beheer ook met een geclusterde indeling gewerkt. Dit zijn de doelpakketten van het Programma Beheer.

Volgens dit schema zou er een heel strakke koppeling tussen doeltypen en doelpakketten moeten zijn. Tot nu toe was die koppeling echter niet erg strak, hetgeen tot verwarring leidde bij de gebruikers. Met de doeltype-indeling volgens het nieuwe handboek is de afstemming aanmerkelijk verbeterd, maar nog niet optimaal. Dat zal bij de evaluatie van het Programma Beheer nog de nodige aandacht krijgen. Veel beheerders worden immers allereerst geconfronteerd met de doelpakketten van Programma Beheer en niet met de doeltypen. Dankzij de vertaaltabel kunnen ze echter relatief gemakkelijk zien met welk doeltype ze te maken hebben, mits ze ook weten op wat voor grondsoort en bij welke grondwaterstand ze aan het beheren zijn. De beheerders kunnen aan het Handboek dan ook een schat aan informatie ontleen. In *workshop 2* wordt hier verder op ingegaan.

Monitoring en evaluatie

Het hele natuurdoeltypenstelsel is opgezet om beslissingen te ondersteunen, met een kwaliteitstaal die beleidskeuzes concreet en toetsbaar maakt. Daarmee is de basis gelegd voor een doelmatige evaluatie van het beleid. Zie verder bij *workshop 3*

Doorwerking milieu- en waterbeleid

Ook voor de beleidsmatige discussie over het ambitieniveau van het milieu- en waterbeleid zijn doeltypen en natuurdoeltypenkaarten handig. De natuurdoeltypenkaart kan vereenvoudigd worden naar bijvoorbeeld gevoeligheid voor stikstofdepositie of naar de gewenste grondwatersituatie, door alle typen met een vergelijkbare gevoeligheid of standplaatseis in dezelfde klasse in te delen. Op basis van dit soort plaatjes kunnen scenario's doorgerekend worden om de effectiviteit van milieumaatregelen te beoordelen. Omgekeerd kan ook beoordeeld

worden of de natuurdoelen op de landelijke kaart wel in alle gevallen handig gelokaliseerd zijn in relatie tot de milieubelasting. In *workshop 4* wordt nader ingegaan op het gebruik van het handboek in het water- en milieubeleid.

2 Workshop 1: Het gebruik van het handboek in het natuurbeleid en de ruimtelijke inrichting

Inleider: Piet van der Reest, Provincie Zeeland

Workshopleider: Herma de Wilde, Expertisecentrum LNV

Inhoudelijke toelichting: Dick Bal, Expertisecentrum LNV

Verslag: John van Wendel de Joode

Aanwezigen: zie deelnemerslijst

2.1 Inhoud workshop

In deze workshop is het gebruik van het handboek in het natuurbeleid en de ruimtelijke inrichting belicht. In de provincie Zeeland is hier ervaring mee opgedaan. Ook werd aandacht besteed aan de doorvertaling van natuurdoeltypen in gebiedsgerichte plannen voor een nieuwe ruimtelijke inrichting. Een integrale benadering levert knelpunten op met de meer sectoraal benaderde natuurdoeltypen. Centrale vragen/discussiepunten:

- Welke bijdrage levert het handboek aan de keuze van de gewenste soorten natuur in Nederland?
- Hoe kan informatie per natuurdoeltype worden doorvertaald naar integraal gebiedsgericht beleid?
- Hoe verhoudt het NDT-systeem zich tot andere indelingen van natuurtypen?

2.2 Inleiding

Piet van der Reest, Provincie Zeeland

In de inleiding wordt ingegaan op het gebruik van de natuurdoeltypen als planningsinstrument aan de hand van een schema met een zestal onderdelen.

1. *Beleidsfase: natuurambities vaststellen en vasthouden*

Van der Reest constateert dat er bij het vaststellen van natuurambities een opmerkelijk verschil bestaat in terminologie en benadering tussen het landelijke niveau en het provinciale niveau. Op provinciaal niveau zijn meer natuurdoeltypen geformuleerd en worden deze ook smaller gedefinieerd. De bandbreedte van de rijksterminologie wordt eruit gehaald door in te zoomen op de provinciale kenmerken. De ambitie wordt bepaald op hoofdlijnen, het accent ligt op het instrumentarium. Van der Reest concludeert hieruit dat de natuurdoeltypen met name op provinciaal niveau van belang zijn en minder op rijksniveau. Verder merkt hij op dat de natuurdoeltypen voor zowel het landelijke als het provinciale niveau goed bruikbaar zijn, maar moeilijk voor de gebiedsgerichte uitwerking, waarvoor meer specificatie nodig is. Het accent ligt hier op integratie, detaillering, draagvlak en uitvoering. Er is behoefte aan specifieke verkenningen (scenario's) met natuurrendementen. De informatie hiervoor is wel aanwezig, maar nog moeilijk toegankelijk en toepasbaar.

2. *Verwervings- en inrichtingsfase: natuurdoelen vertalen naar natuurtechnische maatregelen*
Natuurdoelen zijn een middel om de streefbeelden te concretiseren. Ze bevatten handvatten om terreincondities te bepalen. Die terreincondities kunnen vertaald worden in technische specificaties en inrichtingswerken. De provincie maakt de plannen, DLG en bureaus voeren ze uit. Hierbij wordt het belang van een open communicatie m.b.t. het inrichtingsplan benadrukt teneinde het gewenste resultaat te bereiken.
3. *Beheersfase: vertalen naar beheerspakketten*
De relatie tussen de natuurdoeltypen en de beheerspakketten is nog niet helder. Beheerders hoeven zich (nog) niet te houden aan de natuurdoeltypen, maar alleen aan de beheerspakketten. Hierdoor is het mogelijk dat de natuurdoeltypen niet worden gerealiseerd. Het gebiedsplan maakt de koppeling tussen natuurdoeltypen en beheerspakketten, waardoor sturing binnen marges mogelijk is.
4. *Milieu beheren*
Zie workshop 4: water- en milieubeleid
5. *Natuur veiligstellen*
De natuurdoeltypen hebben op zichzelf geen juridische status. Ze kunnen deze status echter wel krijgen door vastlegging in allerlei plannen en wetgevingstoepassingen en via compensatieregelingen (wat wordt er gecompenseerd?). Daarnaast zijn ze zeer nuttig als onderbouwing van het handhavingsbeleid.
6. *Monitoren en evalueren*
Dit is de minst ontwikkelde tak. Zie workshop 3: monitoring en evaluatie.

Conclusies

- Natuurdoelen kom je overal tegen, het concept is ingeburgerd
- Zwakke schakels in het beleidsproces komen op deze manier ook in zicht, wat op zich positief is
- Het nieuwe handboek is een verbetering ten opzichte van het oude
- De systemen van de natuurdoeltypen moet nog verder geperfectioneerd worden; dus vooral doorgaan!

Stellingen

Een aantal stellingen die door Van der Reest naar voren worden gebracht, die als opstap worden gebruikt voor de discussie:

- Natuurdoeltypen zijn ingeburgerd
- Natuurdoeltypen hebben zelf geen beleidsstatus
- Natuurdoeltypen moeten gebiedsgericht worden gespecificeerd
- Natuurlijke doeltypen (hoofdgroep 1 en 2) zijn minder goed bruikbaar dan half-natuurlijke
- Landelijke koppeling natuurdoelen-middelen is binnen handbereik
- Digitale uitwerkingen handboek gewenst
- Let op communicatie opdrachtgever-opdrachtnemer
- Koppeling doeltypen-beheerspakketten SN/SAN niet helder genoeg
- Natuurdoeltypen geen juridisch instrument, wel nuttig hulpmiddel

2.3 Vragen, opmerkingen en discussie

Na de inleiding is er tijd voor vragen, opmerkingen en discussie. Hieronder treft u een verslag daarvan aan. De antwoorden op de vragen die reeds vóór de manifestatie schriftelijk bij het EC zijn ingediend, zijn te vinden in bijlage 1.

- **V:** Vergelijking tussen handboek 1 en 2: is boek 2 een verdere stap naar inburgering en toepassing?
A: Het nieuwe handboek is toegankelijker, uitgebreider en accurater.
- **O:** Ten aanzien van de typologieën is het handboek nog niet compleet. M.n. voor Zeeland is er nog geen goede typologie.
A: In het handboek worden hier wel handreikingen voor gedaan.
- **V:** Wordt voor de vaststelling van de provinciale natuurdoeltypen nog het 1^e handboek gebruikt?
A: Ja, maar deze oude natuurdoeltypen zullen wel vertaald worden naar de natuurdoeltypen uit het nieuwe handboek (vertaaltabel opgenomen). Veel provincies hebben reeds verfijningen aangebracht t.o.v. het oude handboek. Deze zijn vaak overgenomen in het nieuwe handboek. Voor sommige provincies is het nieuwe handboek daardoor echter te verfijnd.
- **O:** In de praktijk wordt teruggegrepen naar de doelpakketten i.p.v. de natuurdoeltypen. Dit omdat het systeem van de doelpakketten simpeler is en beheerders hierop afgerekend worden. Een knelpunt is echter dat er in de doelpakketten geen link wordt gelegd naar de natuurdoeltypen.
- **O:** Bij gemeentes en waterschappen zijn de natuurdoeltypen een stuk minder ingeburgerd. Verder zijn er ten aanzien van natuur(doelen) meerdere methoden/terminologieën/systematieken.
A: De natuurdoel(typ)enkaart geeft voor een gebied de doelen ten aanzien van natuurbeleid. Op deze manier scheidt het systeem van natuurdoeltypen een kader en geeft het richting aan de te nemen maatregelen. Voor waterschappen is het ecotopenstelsel van het RIZA veel meer ingeburgerd. Dit heeft echter een andere rol. Waar het handboek meer in de beleidsmatige context gebruikt dient te worden (doelen stellend), is de systematiek van het RIZA veel meer een vertaling naar de praktijk: de concrete inrichting van een gebied.
- **V:** Welke uitspraken doet het handboek ten aanzien van (de terminologie en typologie van) cultuurhistorische waarden?
A: Er worden in het handboek suggesties gedaan voor koppeling tussen de keuze van natuurdoeltypen en cultuurhistorische waarden. Het gaat hierbij om de keuze van de juiste natuurdoeltypen waarbij de betreffende cultuurhistorische waarden kunnen worden gehandhaafd. Het handboek doet echter geen uitspraken over realisatie en beheer van cultuurhistorische waarden.
- **O:** Het handboek en de natuurdoeltypen hebben veel helderheid gegeven: wat willen we realiseren en welke condities zijn daarvoor gewenst? Een voorbeeld hiervan is het milieubeleid ten aanzien van de verdrogingsbestrijding. De vraag of de verdroging is opgelost, kan eenvoudig beantwoord worden door vast te

stellen of de condities voor de vastgestelde natuurdoeltypen ter plaatse gerealiseerd zijn.

- **O:** Ten aanzien van de doelenformulering en inrichting zal afstemming moeten plaatsvinden tussen de Vogel- en Habitatrichtlijn (VR en HR) en het Waterbeleid (KaderRichtlijn Water) teneinde in een duidelijke taal naar Brussel te kunnen communiceren. Voor het Waterbeleid moet de terminologie en typologie nog worden vastgesteld.
- **V:** Hoe is de relatie van het handboek en de natuurdoeltypen met de (komende) Europese systematiek (VR en HR)?
A: De Europese typen variëren van zeer smal tot zeer breed en lijken nogal willekeurig gekozen. De natuurdoeltypen zijn daarom nog steeds nodig voor een nadere uitwerking van de brede stukken van de systematiek. Voor de smalle stukken (meer specifiek dan de natuurdoeltypen) is juist een nadere uitwerking van de natuurdoeltypen nodig.
- **V:** Komt er nog een EC-supplement voor de eisen vanuit de Europese lijn?
A: In het handboek wordt reeds aangegeven hoe deze verfijning kan worden uitgewerkt. Verder heeft er reeds een doorlichting van de provinciale natuurdoeltypenkaarten plaatsgevonden i.r.t. de habitats en de soorten vanuit de HR en VR. Dit is natuurlijk geen succesgarantie, maar zorgt in ieder geval wel voor de realisatie van de randvoorwaarden.
- **O:** De stelling van Van der Reest dat natuurdoeltypen geen beleidsstatus hebben, is onjuist. Op nationaal niveau hebben de natuurdoeltypen een beleidsstatus doordat het handboek is uitgegeven door LNV (voorzien van de handtekening van de Staatssecretaris), maar geen juridische status. Op provinciaal niveau hebben de natuurdoeltypen een wisselende beleidsstatus (van ambtelijk tot door PS vastgesteld). Door de acceptatie van de 27 natuurdoelen van het rijk committeren de provincies zich echter wel in zekere mate aan de natuurdoeltypen, omdat deze de inhoud vormen achter de natuurdoelen. Omdat geld voor particuliere beheerders niet via de natuurdoeltypen komt maar via het Programma Beheer, vindt sturing plaats via het PB. Bij Staatsbosbeheer is er echter wel een rechtstreekse lijn van natuurdoelen naar financiering van het beheer. Ook bij RWS en Defensie lopen er rechtstreekse lijnen vanuit de kaart naar het beheer.
- **V:** Kan een SAN-pakket worden gebruikt voor de realisatie van natuurdoeltypen?
A: Soms, maar veelal niet. Het gaat dan met name om de afgeleide typen met een mindere kwaliteit.
- **V:** Hoe compatibel is het handboek met andere systemen (NM, Rijkswaterstaat)?
A: Het handboek is niet volledig compatibel. Dit heeft te maken met de beperking van de grootte van het handboek tot maximaal 100 typen. Als je alle typen van alle relevante organisaties wilt overnemen, praat je al gauw over 400 typen. Daarom is een optimum bepaald op basis van de minimaal gewenste sturing vanuit LNV.
- **V:** Het handboek is rijkstaal. Door de vele verschillende systemen en typologieën worden er echter veel verschillende talen gesproken door de verschillende partijen en instanties. Hoe kunnen we de taal van het handboek, de natuurdoeltypen, relateren met deze verschillende "streektaalen"?
A: Hiervoor is het noodzakelijk dat er een programma ontwikkeld wordt teneinde personen en instanties te leren deze rijkstaal van de natuurdoeltypen te gebruiken.

2.4 Algemene conclusies

- Het Handboek Natuurdoeltypen is een mooi product dat gebruikt kan worden als taal en als "schakelkast" tussen de verschillende systemen.
- Wellicht kan het idee van het handboek als schakelkast tussen de verschillende systemen worden uitgewerkt op een cd-rom.
- Er is echter nog een grote inzet nodig voor het implementeren van het handboek om het werkbaar te maken in de praktijk. De verschillende gebruikers/doelgroepen moeten de taal van het handboek en de natuurdoeltypen leren spreken.

- Voor deze implementatie van het handboek is een helpdesk nodig. Verder kan informatie op internet in de vorm van bijvoorbeeld een casus helpen om leerervaringen sneller te delen.
- Tenslotte is het belangrijk om het implementatietraject met name te richten op de uitvoerders. Bij organisaties als SBB en NM vindt deze communicatie naar de uitvoerders nauwelijks plaats. Wellicht kan aan de TBO's een verplichting in die richting worden gegeven bij het verstrekken van gelden.

2.5 Samenvattende stelling

Het handboek is een mooi product; nu nog een implementatietraject!

3 Workshop 2: Het gebruik van het handboek voor beheersplannen

Inleider: Henk Siebel, Vereniging Natuurmonumenten

Workshopleider: Mariëtte Klein, Expertisecentrum LNV

Inhoudelijke toelichting: Henk Beijer, Expertisecentrum LNV

Verslag: Gerard Grimberg/Henk Beijer

Aanwezigen: zie deelnemerslijst

3.1 Inhoud workshop

Het Handboek Natuurdoeltypen is mede bedoeld als gereedschapskist voor de praktijk van het natuurbeheer. Het nieuwe handboek is beter bruikbaar voor de beheerder, doordat de samenhang tussen natuurdoeltypen en doelpakketten (Programma Beheer) verbeterd is, de abiotische randvoorwaarden beter in beeld gebracht zijn en de doelsoorten beter zijn beschreven. In deze workshop was de centrale vraag hoe het handboek gebruikt kan worden bij het opstellen van beheersplannen.

Centrale vragen/discussiepunten waren:

- Hoe kan het handboek gebruikt worden bij het opstellen van beheersplannen?
- Hoe realiseer je een praktische aansluiting van de Natuurdoeltypensystematiek op andere, regionale natuurtypensystemen?
- Hoe draagt het handboek bij aan de effectiviteit van het beheer? Is er aanvullende informatie nodig voor de beheerspraktijk en zo ja welke?

3.2 Inleiding

Henk Siebel, Natuurmonumenten

Natuurmonumenten heeft de afgelopen jaren gewerkt aan een eigen systeem van toetsbare doelen en monitoring van de natuur voor de beheerplanning. Hierbij is getracht aansluiting te zoeken bij de Doelpakketten van de Regeling Natuurbeheer en de natuurdoeltypen van het nieuwe Handboek Natuurdoeltypen.

De noodzaak tot de ontwikkeling van een eigen systeem komt volgens

Natuurmonumenten voort uit een aantal eisen vanuit de praktijk van het beheer:

- Van belang is vooral dat natuurdoelen in de praktijk goed bruikbaar moeten zijn. Daarbij gaat het niet alleen om het stellen van doelen, maar ook voor het gebruik in de planning (maatregelen, monitoring), de uitvoering (beheer, monitoring) en de evaluatie. De monitoring moet makkelijk zijn uit te voeren en de verzamelde gegevens moeten bijvoorbeeld iets zeggen over het beheer om voor beheerevaluatie iets op te leveren. Pas als al deze onderdelen goed kunnen worden uitgevoerd is er sprake van een effectieve planningcyclus waarin de kwaliteit van de natuur centraal staat.
- Naast natuur spelen ook de beheermaatregelen, de financiën (kosten, opbrengsten), cultuurhistorie en communicatie (kennis, publiek) een rol bij de evaluatie. Hierdoor is het soms logisch om andere typen te kiezen, die niet als natuurdoeltype zijn onderscheiden, bijvoorbeeld bomenlanen. Om problemen ten aanzien van communicatie tussen de verschillende systemen te voorkomen is het wel zaak aansluiting te houden door deze verschillen zoveel mogelijk te beperken tot splitsen of samenvoegen van natuurdoeltypen.

- Aansluiting op Programma Beheer. Het stellen van toetsbare natuurdoelen gaat bij Natuurmonumenten op drie verschillende onderdelen: 1) Rijkdom aan karakteristieke soorten, 2) Structuur en 3) Abiotische omstandigheden. Ad 1) Bij de *rijkdom aan karakteristieke soorten* is vooral aansluiting gezocht bij de doelpakketten uit de Regeling Natuurbeheer. Veel soorten die in het Handboek Natuurdoeltypen extra genoemd zijn vielen af omdat ze minder bruikbaar waren. Ad 2) Bij *structuur* gaat het bijvoorbeeld om het gewenste minimum aandeel struweel, kale bodem of oude heide binnen een natuurdoeltype droge heide. Door hier op te sturen is op een simpele wijze veel natuurkwaliteit te realiseren voor met name veel faunagroepen, die in de praktijk als individuele soorten slecht te monitoren zijn. Hier geeft het Handboek Natuurdoeltypen weinig aangrijpingspunten. Wel staan er in de natuurdoelpakketten uit de Regeling Natuurbeheer een aantal minimumeisen ten aanzien van structuur genoemd, die zijn overgenomen. Ad 3) Het handboek levert goed bruikbare informatie over de *abiotiek*. Natuurmonumenten heeft de informatie over abiotische omstandigheden per natuurdoeltype overgenomen voor haar systeem. Hierdoor kan overleg met overheden over bijvoorbeeld gewenste grondwaterstanden vanuit een gemeenschappelijk kader worden gevoerd. Wel is het in geval van veel kwetsbare natuur noodzakelijk om gebiedsspecifieke (nauwkeuriger) doelen te stellen.

De koppeling van soorten aan doeltypen bleek voor beheerevaluatie vaak lastig. Ten eerste komen veel soorten juist op overgangen voor. Dit bleek in de praktijk voor een deel op te lossen door van ruime natuurtypen uit te gaan waarbinnen ruimte is voor structuurvariatie. Op een heide kan dus een aandeel struweel of bomen voorkomen en in een bos open plekken. Het is in veel gevallen zelfs gewenst als structuurdoel. Soorten van overgangen geven dan ook juist voor beheerevaluatie waardevolle informatie. Ten tweede zijn er veel soorten die meerdere doeltypen gebruiken en die daardoor weinig zeggen over de kwaliteit van dat ene natuurdoeltype. Het gaat hier met name om koloniebroedvogels, roofvogels en grotere zoogdieren. Hier wijkt Natuurmonumenten af van de systematiek van de doeltypen, omdat deze soorten alleen op landschapsniveau worden geëvalueerd en niet per natuurdoeltype. In de praktijk blijkt het van het grootste belang om het simpel te houden. Daarbij is het van groot belang dat benodigde kennis van soorten aanwezig is, dat er voldoende menskracht beschikbaar is en dat soorten die geselecteerd worden voor beheerevaluatie ook aansprekende soorten zijn. Dit betekent in de praktijk dat het systeem van Natuurmonumenten simpeler is dan het Handboek Natuurdoeltypen.

3.3 Vragen, opmerkingen en discussie

Tijdens de workshop werden de vragen (V), opmerkingen (O) en discussiepunten (D) van alle deelnemers geïnventariseerd. De discussie spitte zich toe op de onderstaande punten.

De bruikbaarheid van natuurdoeltypen voor beheerders

Het handboek bevat veel informatie voor beheerders, maar deze is voor hen niet altijd direct bruikbaar. Er is bijvoorbeeld behoefte aan concrete (kwantitatieve) aanduidingen van de gewenste structuur van een vegetatietype. Binnen de lijsten van doelsoorten is ook behoefte aan selecties van soorten waarmee juist het beheer geëvalueerd kan worden (in het handboek is alleen verwezen naar bestaande literatuur daarover). Dergelijke concrete aanduidingen worden vaak wel in de beheerspakketten gegeven (meetsoorten). Voorts moet de landschapsschaal handzamer worden betrokken in het natuurdoeltypensysteem (het handboek heeft bewust nagelaten met een blauwdruk te komen) en zouden multifunctionele typen beter uitgewerkt moeten worden (in het handboek is daarvan afgezien, omdat verschillende vormen van gebruik tot heel verschillende afgeleiden kunnen leiden, waardoor het boek nog veel dikker zou worden).

Tegelijk is er behoefte om de informatie simpel te houden. Beheerders willen aansprekende, heldere, toetsbare doelen, zowel in verband met de regelgeving (Programma beheer), de monitoring (Netwerk Ecologische Monitoring), de beheersevaluatie en de communicatie naar de burger.

Angst voor overnormering

Het handboek straalt een zeker gevoel uit van normering en dirigisme. Er bestaat angst dat dat uiteindelijk leidt tot verarming van natuur, doordat beheerders b.v. niet durven kiezen voor ambitieuze natuurdoeltypen, of doordat het beheer langs te strakke en te uniforme lijnen wordt georganiseerd, of doordat het beheer teveel wordt gefixeerd op enkele soorten in plaats van op structuren. Anderzijds is niet duidelijk waar die angst precies vandaan komt (te meer omdat bij het vorige punt juist gevraagd werd om nog meer normen!). Wellicht speelt de dikte van het boek daarin een rol, alsook het onduidelijk onderscheid tussen natuurdoeltypen en beheerspakketten.

Communicatie tussen natuurbeheerders en anderen

Natuurdoeltypen zijn zinvol als gemeenschappelijke taal. Ook anderen dan beheerders zien natuurdoeltypen wel zitten. Er is nog wel behoefte aan vertaaltabellen tussen de systematieken van LNV en die van de terreinbeheerders. In het algemeen heeft deze workshop nog onvoldoende voorzien in de behoefte aan toelichting op de toepassing van het handboek. Een vervolg op de natuurmanifestatie is gewenst.

De geïnventariseerde punten werden tijdens de workshop gegroepeerd in 4 clusters. Gezien de beperkte tijd kon maar een deel van deze punten behandeld worden tijdens de workshop. De antwoorden op de vragen die reeds voor de manifestatie schriftelijk bij het EC zijn ingediend, zijn te vinden in bijlage 2.

Cluster 1: Gebruik van het handboek bij het opstellen van een beheersplan

- Spreken we elkaars taal als we het hebben over beheersplannen?
- Welke (ecologische) beslissingsregels zijn gehanteerd bij het ontwikkelen van natuurdoeltypen en aan te wijzen doelsoorten en meetsoorten?
- Hoe vertaal ik doeltypen naar maatregelen?
- Hoe vertaal ik "natuurdoeltypen" in het rivierengebied in rivierkundige informatie?
- Slaat de overnormering nu toe?!
- Wat zijn de stappen die beheerders moeten doorlopen om een natuurdoeltype te realiseren? Hoe lang duurt dit gemiddeld bij een relatief eenvoudig type?
- Vertaalslag beheerder⇒bezoeker terreinen. Hoe maakt beheerder duidelijk aan bezoeker wat er gebeurt? Hoe geeft hij dat vorm?

Cluster 2: Vertaling tussen systemen

- Het handboek is behoorlijk deterministisch. Hoe kun je deze uitgebreide set aan natuurdoeltypen vertalen naar handzamere typen voor het beheer c.q. evaluatie?

Cluster 3: Hiaten / ontwikkelpunten

Mozaïek

- Mozaïek, bezien typen
- In relatie minimum areaal

Fauna

- Samenhang natuurdoeltypen voor m.n. fauna

Soorten

- Op welke wijze houdt het handboek rekening met het soortenbeleid (en de vertaling daarvan naar beheersplannen)
- Wat meer aandacht voor soortgericht beheer. Wat moet je doen voor welke soorten
- Zijn doelsoorten wel een goede afspiegeling van de werkelijke biodiversiteit?

Onderzoek/kennis

- Hoe wordt voorzien in het ontwikkelen van de ontbrekende kennis van natuurdoeltypen, dan wel terugkrijgen van doelsoorten?

Cluster 4: Divers

Beleving

- Speelt belevingswaarde van de natuur mee in het handboek?
- Komt er nu ook een handboek cultuurdoeltypen? (oude kalksteenmuren, kerkers, oude boerenerven, stinsen, maar ook 'stads'parken)
- Hoe nu verder na deze workshop
- Vertaalslag kennis => beheer: Hoe wordt de enorme hoeveelheid kennis vertaald naar het beheer? Hoe wordt een ingewikkeld, dik boekwerk handzaam gemaakt voor de gebruiker (naast CD-ROM)? Kunnen workshops/teamdagen bijdragen?

Cluster 1: Gebruik van handboek bij opstellen beheersplan

- **V:** Hoe lang duurt de realisatie van natuurdoeltypen?
A: Heel verschillend. (zie de teksten onder 'Ontwikkelingsduur'). Voorbeeld: weide → wilgenbos of eiken-haagbeukenbos. Overigens kan er ook sprake zijn van een bestaand natuurdoeltype.
- **V:** Vertaling doeltypen → resultaat (welke maatregelen passen hierin?)
- **A:** Bij elk natuurdoeltype is het beheer beschreven (instandhouding en herstel). De informatie omvat reguliere en herstelmaatregelen (zgn. effectgerichte maatregelen) en ontwikkeling vanuit nieuwe situaties.
- **O:** Er is behoefte aan vertaling naar handzame typen voor beheer en evaluatie.
- **O:** Kennis → beheer. Behoefte aan handzame vertaalslag.
- **D:** Angst voor overnormering: Gaan we met het Handboek Natuurdoeltypen niet de natuur wegnormeren?! Bij vertaling beheerplanning naar natuurdoeltypen oppassen voor kookboek. Relatie met subsidie?!
A: Kan vrees wel voorstellen. Proberen om variaties te beschrijven. Als je beheermaatregelen beschrijft komt de variatie wel. Als beheerder bang is een hoog natuurdoeltypen wel te halen → naar lager natuurdoeltypen → leidt tot vermindering van de variatie → verarming.
- **V:** Verwisseling PB en Handboek Natuurdoeltypen. Hoe hoog leg je de lat?
A: Natuurmonumenten: vrijheid om regionale soorten te bepalen. Kans bestaat, dat doeltypen in PB worden overgenomen. Vooral: kleine terreinen dreigen te verliezen.
- **V:** Kan beheer van het ene type slecht zijn voor andere soorten? Voorbeeld: voedselrijk ven → veel vogels → terugbrengen naar voedselarme situatie → weg vogels.
- **O:** Beheer moet goedkoper → werkt uniformerend. Investeren in bewijs. (Esselink)

Cluster 2: Vertaling tussen systemen

- **O:** Vertaalslag naar subsidiëring groot probleem.
A: Henk Siebel: Als beheerder geen minimum oppervlak kiezen.

Cluster 3: Hiaten / ontwikkelpunten

- **V:** Welke beslissingsregels zijn bij toewijzing van de natuurdoeltypen gehanteerd (Esselink). Voorbeeld: blauwborst <-> zwarte stern.
- **O:** Gebruik natuur door de recreant; wat doen we er aan in het kader van natuurdoeltypen?
A: Alle natuurdoeltypen zijn geschikt voor een zekere vorm van recreatie. Natuur kan eronder lijden en in dat geval staat het als multifunctionele afgeleide in het handboek. Henk Siebel: relatie beleving anders dan paddichtheid.
- **O:** 'Faunamensen lopen hijgend achter natuurdoeltypensysteem aan; we beheren nu voor veel diersoorten verkeerd' (Esselink).
A: Henk Siebel: Structuurvariatie is belangrijk. Gefaseerd beheer. Goed nadenken over verandering in beheer. Constatie: uniformering beheer (Defensie neemt werkwijze beheer van SBB over.)
- **O:** Ecologische profielen zijn niet gebruikt (voorbeeld: bruine en grauwe kiekendief).
A: Henk Siebel: Geen soortdoel fixeren maar structuurdoel hanteren. Zit nu niet voldoende in het handboek!
- **O:** Merendeel van workshopdeelnemers geeft aan behoefte te hebben aan vervolg op workshop.

3.4 Samenvattende stelling

De landschapsschaal moet beter betrokken worden bij het natuurdoeltypensysteem, ook in relatie tot andere functies.

4 Workshop 3: Het gebruik van het handboek voor monitoring en evaluatie

Inleider: Jan Holtland, Staatsbosbeheer

Workshopleider: Gerda van Eck, Expertisecentrum LNV

Inhoudelijke toelichting: Erik van Zadelhoff, Expertisecentrum LNV

Verslag: Annemiek Adams

Aanwezigen: zie deelnemerslijst

4.1 Inhoud workshop

In deze workshop werd bekeken of en hoe de natuurdoeltypensystematiek bruikbaar is voor evaluatie en monitoring in de praktijk.

Centrale vragen/discussiepunten zijn:

- Hoe helpt het handboek om ontwikkelingen in het terrein te volgen en hoe evalueer je deze?
- Hoe worden de verzamelde gegevens van verschillende instanties op elkaar afgestemd?
- Hoe wordt hierover teruggekoppeld naar de beheerders, zodat die hun doelstellingen en/of beheer kunnen aanpassen?

4.2 Inleiding

Jan Holtland, Staatsbosbeheer

De doelstelling van Staatsbosbeheer is het ontwikkelen van ecosystemen waarin ook kritische soorten (weer) voorkomen. Hierbij is monitoring van belang. Helaas zijn veel oude gegevens niet meer bruikbaar door de manier van verzamelen of door de gegevens zelf. Een van de voordelen van het Handboek Natuurdoeltypen is dat het richting geeft aan wat wel of niet zinvol is om te monitoren.

Onder de huidige milieudruk is het nodig om natuurterreinen grondig te kennen (ook de historie) en om de ontwikkelingen te volgen. Naast de vegetaties en de soorten zijn daarbij bijna altijd van belang: vochttoestand, zuurgraad, trofieniveau en versnippering. Deze randvoorwaarden komen vaak niet 'vanzelf' goed, daarom is zorgvuldig beheer noodzakelijk.

Staatsbosbeheer heeft monitoringprotocollen per type natuur, waarin de methodieken en frequentie van monitoring zijn beschreven en die afhankelijk zijn van te besteden geld en tijd per hectare. Zo kan het gaan om eens per 10 jaar vegetatiekarteringen, broedvogelkarteringen of bosstructuurkarteringen uit te voeren. Daarnaast wordt een kwantitatieve soortkartering van planten (vegetatie-opnamen), een kwantitatieve kartering (wel/niet aanwezig) van Rode Lijst-soorten fauna (afhankelijk van het natuurtype: zoogdieren, dagvlinders, libellen, reptielen en/of amfibieën) uitgevoerd en worden abiotische metingen gedaan (bijvoorbeeld peilbuizen).

Er vindt 'integrale monitoring' plaats, waarbij gebruik gemaakt wordt van verbanden, processen en factoren in de voorwaardelijke sfeer. Hierbij wordt niet alleen de voor- of achteruitgang van een soort gemeten, maar wordt ook gezocht naar de reden.

Hierbij geldt ook dat je geen soorten moet gaan meten, waarvan je weet dat er iets gaat spelen dat de monitoring beïnvloedt. Aan de basis voor de monitoring staat dat

alles gemeten moet worden wat op alle niveaus nodig is: van het hectare-niveau tot het landelijke niveau.

Bij de 10-jaarlijkse vegetatiekarteringen wordt gewerkt met een lokale typologie op basis van vegetatie-opnamen, kensoorten en indicatorsoorten. De lokale typologie is daarbij onderbouwd met een aantal vegetatieopnamen. Daarmee is de totale soortensamenstelling van de vegetatievlakjes die tot een lokaal type behoren bekend. Per vegetatietype kan de kwaliteit bepaald worden. Daarbij geldt dat meten weten is: soms lijkt het op het eerste oog in een terrein goed te gaan, maar uit de kartering blijkt er toch achteruitgang te zijn. Bovendien zijn dan de oorzaken vaak te benoemen. Staatsbosbeheer heeft inmiddels ruim 10 jaar ervaring met vegetatiekarteringen. Ze zijn een krachtig instrument voor het inzicht krijgen in processen in de terreinen; ook hebben ze een voorspellende waarde voor het verschijnen en verdwijnen van Rode Lijstsoorten en ze bieden inzicht in onderliggende processen als verzuring en verdroging. Als het terrein nog niet te zeer aangetast blijkt te zijn, kunnen leuke soorten verrassend snel terugkomen als de abiotische randvoorwaarden aangepast worden.

Staatsbosbeheer heeft een contract met het Ministerie van LNV. De gehanteerde eenheden zijn iets anders dan de natuurdoeltypen. De kwaliteitsevaluatie is uitgedrukt in oppervlakte van vegetaties uit een lijst per natuurtype en dichtheden van broedvogelgroepen uit een lijst per natuurtype.

4.3 Vragen, opmerkingen en discussie

Na de inleiding is er tijd voor vragen, opmerkingen en discussie. Hieronder treft u een verslag daarvan aan. De antwoorden op de vragen die reeds voor de manifestatie schriftelijk bij het EC zijn ingediend, zijn te vinden in bijlage 3.

1. Gemeenschappelijke taal

We zijn allemaal gebaat bij één systeem. Het maakt niet zozeer uit welk systeem we gebruiken als we maar allemaal hetzelfde doen. Is er al één 'ultiem' systeem dat we allemaal zouden willen gebruiken? Het Handboek Natuurdoeltypen doet een goede poging en hoewel er best opmerkingen te plaatsen zijn bij het handboek, moeten we

toch proberen dit als basis te nemen voor één systeem. Van belang daarbij is dat er duidelijke en eenduidige kruistabellen met vertalingen van de verschillende systemen komt, zodat ieder die met zijn eigen systeem werkt, toch altijd terug kan naar natuurdoeltypen. Voor de natuurtypen van Staatsbosbeheer komt er zo'n tabel als bijlage. Maar komt die er ook voor bijvoorbeeld Natuurmonumenten en Rijkswaterstaat? Er zijn wel inspanningen verricht om de verschillende systematieken op elkaar af te stemmen. Maar dat valt niet altijd mee. Zo sluit ook de vertaaltabel subdoeltypen SBB - natuurdoeltypen LNV landelijk gezien niet 100% aan; per terrein is dat wel het geval. Bij Natuurmonumenten wordt gewerkt aan de afstemming. Voor de typologie van Rijkswaterstaat is dat lastiger, want zij kijken anders tegen een ecosysteem aan. Je komt dus op een ander soort indeling uit. Het Waterschap (Groot Salland) is in elk geval blij met de nieuwe watertypen in het handboek. Deze sluiten veel beter aan bij de monitoring van het waterschap. Maar er zijn wel nog steeds moeilijkheden bij lijnvormige elementen.

2. Opstellen van een monitoringplan

Bij monitoring moet je afwegingen maken: wat vind je belangrijk: wat wil je weten, hoe precies wil je dat weten (elke 50 m of elke kilometer; elk jaar of elke 10 jaar) en wanneer wil je conclusies kunnen trekken (afhankelijk van je frequentie).

Monitoring heeft twee functies: evalueren en signaleren. Daarvoor zijn ook verschillende criteria van toepassing.

Je moet je ook de vraag stellen of je voor jezelf meet, of voor een hoger doel. Als je alleen voor jezelf meet, kun je doen en laten wat je wilt. Als je je resultaten met anderen wilt vergelijken, moet je toch afspreken wat ieder tenminste moeten meten om te zien of je doel bereikt is.

Het heeft geen zin te proberen om alles bij elkaar te krijgen, maar je moet wel op elkaar afstemmen: je moet wel minimum-eisen stellen aan wat je wilt monitoren én minimum-kwaliteitseisen stellen voor de manier waarop je dat doet.

3. Welke soorten monitoren

Niet alleen informatie over zeldzame soorten is interessant. Ook over (nu) meer algemene soorten is informatie gewenst. Mogelijk kunnen ze toekomstige veranderingen indiceren, die je mist als je alleen zeldzame soorten neemt.

Dan zou je dus eigenlijk alles moeten meten. Eenduidigheid over indicatoren blijkt moeilijk. Iedereen gebruikt andere soorten. Zo zit er tussen de bestaande monitoring zeldzame soorten en de doelsoorten een gat.

Het aantal doelsoorten is te groot om binnen de huidige financiële mogelijkheden allemaal te monitoren. Je zou eigenlijk een minimum-variant op moeten stellen, waarmee je wel de stappen kunt zien waar je in je ontwikkeling bent.

4. Wat zou er moeten gebeuren?

De indruk bestaat dat het Handboek Natuurdoeltypen door het ministerie over de heg is gegooid, met de mededeling: "doe er iets mee". Het Rijk stelt daarbij helemaal geen eisen aan PGO's en beheerders. *Er wordt niet gevraagd om een taal waarin zij moeten antwoorden.* De oproep is dan ook: stel eisen! Het zou handig zijn als de eisen duidelijker waren, zou dat bijvoorbeeld kunnen door Programma Beheer beter af te stemmen? Ja, vooral voor de beheerders neemt de eenduidigheid dan toe.

5. Kosten monitoring

Er zou meer geld naar monitoring moeten gaan. Vaak schiet het nu tekort. Zo wordt vaak al niet eens een nulmeting gedaan. Maar aan de andere kant moet de monitoring niet meer gaan kosten dan het beheer. Vooral voor kleinere beheerders is monitoring kostbaar. Een manier van geldbesparing is de kwalitatieve (in plaats van kwantitatieve) monitoring van fauna van Staatsbosbeheer. Dit heeft wel consequenties voor de conclusies die je uit de monitoring kunt trekken. Als je maar één keer in de 10 jaar meet, kun je slechte ontwikkelingen missen met het risico een soort volledig kwijt te raken. Er wordt dan ook tussendoor wel gekeken.

Om geld te besparen kun je ook per terrein alleen de basisdingen (desnoods alleen kwalitatief) volgen en niet te vaak vlakdekkende karteringen uitvoeren.

Aan de andere kant is het wel zo dat je niet alleen in natuurgebieden moet monitoren. Als je ook gebieden daarbuiten volgt, vindt je meer positieve trends.

6. Handboek Natuurdoeltypen - Programma Beheer

Het handboek is wel bruikbaar voor Programma Beheer, maar dan moeten er wel minimumeisen aan de kwaliteit gesteld worden.

Het is ook van groot belang dat de regelingen eenduidiger worden en alle systemen goed op elkaar aansluiten.

7. Vervolg

Geef ons nou eens een concrete vraag zodat we bij elkaar kunnen komen om die op te lossen. De bereidheid daartoe is zeker aanwezig.

Vragen en opmerkingen uit het voorstelronde van de workshop (met cursief: de "twee" woorden):

O: Er vindt *te weinig monitoring* plaats voor een goede evaluatie.

V: Hoe kun je toch *evalueren zonder* genoeg verzamelde gegevens?

A: Er wordt bij het Expertisecentrum LNV gewerkt aan de uitwerking van een systeem voor monitoring van natuurdoeltypen. Een belangrijk punt daarbij blijkt te zijn (uit de workshop) dat er minimumeisen gesteld moeten worden aan de monitoring: welke soortgroepen moeten op welk detailniveau met welke frequentie minimaal gemeten worden om goede conclusies te kunnen trekken? Die minimumeisen staan al in het handboek, maar kennelijk is er behoefte aan een soort terugval-optie.

V: Hoe kan *monitoring* beheersbaar worden voor "*kleine*" beheerders?

A: Voor kleine beheerders moeten de kosten beheersbaar zijn als wordt voldaan aan de bovengenoemde minimumeisen (daar moet rekening mee gehouden worden)

V: "*Kleine beheerders*" (meer afgeleide natuurdoeltypen – hoe monitoren)?

A: Afgeleiden moeten hetzelfde worden gemonitord als de typen van hoofdgroep 1, 2 en 3 (alleen de realisatie-eis is 50% lager)

V: Hoe om te gaan met *tussenstadia*?

V: *De maatlat*: hoe kun je zien hoever je van het natuurdoeltype afzit?

V: *Speelruimte in omvang monitoring* (hoeveel ruimte heb je om te bepalen welk natuurdoeltype je hebt en welke omvang monitoring je wilt)?

A: Aan de hand van het voorkomen van doelsoorten kun je bepalen in hoeverre het natuurdoeltype al bereikt is. Het natuurdoeltype dat je wilt bereiken is vastgelegd in het beheersplan, op de natuurdoeltypenkaart of op de natuurdoelenkaart. Dat heb je dus eerst gedaan. De omvang van de monitoring is vooral afhankelijk van wat je zelf wilt en kunt realiseren, maar er wordt gepleit voor minimum kwaliteitseisen (zie boven).

V: Hoe is de *eenduidigheid* van de *indicatoren* (bijvoorbeeld meetsoorten vs. doelsoorten)?

V: Wordt er ook rekening gehouden met *andere gezichtspunten*?

O: *Eenduidigheid typologie!*

A: Meetsoorten hebben een juridische achtergrond, doelsoorten zijn geselecteerd vanwege het behoud van biodiversiteit (itz-criteria). Het is aan te bevelen om meer eenduidigheid aan te brengen ten aanzien van soortenkeuze en typologie, maar het is niet uit te sluiten dat voor specifieke toepassingen toch afgeweken wordt van een overkoepelende taal als die van natuurdoeltypen.

V: Hoe zijn de *normen voor doelsoorten* vastgesteld?

A: Zie paragraaf 2.3 en 4.1 van het handboek:

Doelsoorten zijn soorten die in het natuurbeleid met prioriteit aandacht krijgen vanwege hun beperkte aanwezigheid en/of hun negatieve trend op internationaal en nationaal niveau. Van een aantal soortengroepen, waarvan voldoende informatie beschikbaar is over het voorkomen van de soorten, die voor Nederland voldoende representatief worden geacht en die tevens voldoende meetbaar zijn voor het bepalen van het succes van beleid en beheer is een uitgebreide selectie gemaakt. Voor het water worden de soortgroepen die in beschouwing worden genomen nog niet helemaal representatief geacht. Wellicht zal in de toekomst het aantal aquatische soortgroepen waaruit doelsoorten worden geselecteerd, nog worden uitgebreid. Van

een aantal soortgroepen zijn alleen die soorten geselecteerd die op internationale lijsten voorkomen. Voor deze groepen geldt dat er in het algemeen onvoldoende bekend is over de aanwezigheid van de soorten om een uitgebreide systematische selectie te maken.

De systematische selectie van doelsoorten uit soortgroepen is gebaseerd op het toepassen van drie criteria:

- het i-criterium: internationaal gezien heeft Nederland een relatief grote betekenis voor het behoud van de soort;
- het t-criterium: de soort vertoont in Nederland een dalende trend;
- het z-criterium: de soort is in Nederland zeldzaam.

Doelsoorten moeten aan minimaal twee van de drie criteria voldoen, of in sterke mate aan één criterium. De t- en z-criteria worden alleen in beschouwing genomen voor soorten die zich in Nederland voortplanten. Voor het i-criterium komen echter ook soorten in aanmerking die Nederland gebruiken als doortrek-, overzomerings- of overwinteringsgebied.

V: *Wat is de betekenis voor recreatie?*

A: Het handboek geeft aan in welke mate natuurdoeltypen geschikt zijn voor medegebruik, zoals recreatie.

4.4 Algemene conclusies

- Het natuurdoeltypensysteem is goed bruikbaar als gemeenschappelijke taal bij het uitwerken van monitoring en evaluatie.
- Er bestaan nog veel misverstanden. Eén van die misverstanden is hoe de lange doelsoortenlijsten te gebruiken bij de monitoring (het handboek bedoelt ze als uiteindelijke kwaliteitsdoelen, niet als frequent te meten indicatoren voor het beheer).
- Stel vertaaltabellen op tussen de verschillende typologie. M.n. met typologie van SBB, NM en RWS.
- Schep duidelijkheid over de beleidsmatige betekenis van de natuurdoeltypensystematiek. Wat is de vraag van LNV en wat is dé reden dat iedereen in de taal van natuurdoeltypen met elkaar moet communiceren.
- Weet wat je monitort.
- Stel minimumeisen aan de kwaliteit van je monitoring.

4.5 Samenvattende stelling

Het handboek is een mooi boek, maar wat is de vraag van LNV?

5 Workshop 4: Het gebruik van het handboek in water- en milieubeleid

Inleider: Wim Heijligers, provincie Zuid-Holland

Workshopleider: Ellen Reuver, Expertisecentrum LNV

Inhoudelijke toelichting: Mariken Fellinger, Expertisecentrum LNV

Verslag: Vincent van der Meij

Aanwezigen: zie deelnemerslijst

5.1 Inhoud workshop

Het oude Handboek Natuurdoeltypen werd steeds meer ter hand genomen in het milieu- en waterbeleid. Het geeft inzicht in de randvoorwaarden voor het creëren van natuurdoeltypen. In deze workshop staat de doorwerking van het nieuwe handboek naar het milieu- en waterbeleid centraal. In welke mate biedt het handboek handvatten voor het maken van keuzes?

Centrale vragen/discussiepunten zijn:

- Welk houvast biedt het handboek op het vlak van maatregelen om milieu- en watercondities te verbeteren?
- Welke aanknopingspunten biedt het handboek voor prioriteiten en bandbreedtes in de abiotische condities?
- Hoe verhoudt de natuurdoeltypenfilosofie zich tot de Europese Kaderrichtlijn Water enerzijds en tot het regionale waterbeheer anderzijds?

5.2 Inleiding

Wim Heijligers, provincie Zuid-Holland

In de inleiding wordt aangegeven hoe het handboek te gebruiken is op regionaal/provinciaal niveau, landelijk niveau en in kader van de Kaderrichtlijn Water.

Het handboek heeft een belangrijk evolutionair proces doorgemaakt; nieuwe gegevens zijn verwerkt (uit het Nationaal Onderzoek Verdroging, het Aquatisch Supplement bij het handboek, het project Natuurgerichte Randvoorwaarden met de bijbehorende CD-ROM abiotische randvoorwaarden voor natuurdoeltypen). Dit heeft geleid tot een concreter handboek met getalsmatige aanduidingen voor bijvoorbeeld abiotische randvoorwaarden (in plaats van beschrijvend zoals 'wat voedselrijker en minder vochtig dan...'). De abiotische randvoorwaarden betreffen onder andere waterregime, zuurgraad, nutriënten, zoutgehalte en stikstof-depositie. Deze randvoorwaarden zijn handig en bruikbaar in vertalingen naar water- en milieubeleid en met name gebiedsgericht beleid.

5.2.1 Toepassing op regionaal/provinciaal niveau

Het handboek wordt door de provincie in de eerste plaats gebruikt voor het maken van provinciale natuurdoeltypenkaarten. Maar het handboek is op provinciaal/regionaal niveau voor veel meer doeleinden toepasbaar:

- Integraal omgevingsbeleid
- Gebiedsgericht beleid (SGB)
- Verdroging, vaststelling GGOR

- Ecologische herstelprojecten
- Aanpak van water(bodem)verontreiniging
- Kwetsbare gebieden (WAV)
- Bodembescherming
- Compensatiebeginsel

Toelichting op SGB: Voor gebruik van het handboek in Gebiedsgericht Beleid is een doelenboom opgezet. Met behulp van deze doelenboom kan redenerend vanuit een bepaald gewenst natuurdoeltype en de daarbij vereiste abiotische randvoorwaarden bepaald worden wat er in een gebied moet gebeuren om dit type te bereiken (bijvoorbeeld drainagevermindering en aanpassing van stuwen en retentie om het grondwaterregime op gewenst niveau te krijgen).

Toelichting op GGOR: het Gewenste Grond- en Oppervlaktewater Regime dient te worden vastgesteld door provincies. Input voor bepaling van de GGOR zijn de OGOR (Optimaal Grond- en Oppervlaktewater Regime) voor verschillende functies in het gebied. Deze OGOR is functie-afhankelijk. Voor de functie Natuur kan voor het vaststellen van de OGOR gebruik gemaakt worden van het handboek waarin bij elk type het gewenste waterregime staat vermeld: Wim presenteert een voorbeeld uit Groningen.

5.2.2 Toepassing op landelijk niveau

Als voorbeeld van de toepassing op landelijk niveau presenteert Wim 'beleidstekortenkaarten' uit de Natuurbalans 2000 voor stikstofdepositie en voor knelpunten in grondwater. In deze kaarten is bepaald waar wel/niet aan de abiotische randvoorwaarden wordt voldaan voor de gewenste natuurtypen. Conclusies uit deze kaarten geven aanwijzingen voor het milieubeleid. Voor de bovengenoemde voorbeelden: waar overschrijdt de stikstofdepositie de kritische grens; kan dit opgelost worden met (aanvullend) milieubeleid? Waar voldoet het grondwaterregime niet aan het gewenste regime voor het betreffende natuurtype en kan dit opgelost worden met (aanvullend) milieubeleid?

5.2.3 Relatie met EU-Kaderrichtlijn Water (KRW)

Voor de KRW dienen alle oppervlaktewateren ingedeeld te worden in verschillende categorieën (rivieren, meren, kustwateren, overgangswateren en kunstmatige wateren). Voor de watertypen dient een referentie beschreven te worden met biologische, hydromorfologische en fysisch-chemische kenmerken. Afgeleid van de referenties dienen maatlatten ontwikkeld te worden per watertype om te kunnen beoordelen hoe ver de huidige situatie afligt van de gewenste situatie. De referentie vormt het uiteinde van de maatlat.

Op dit moment loopt een landelijk project (in opdracht van STOWA, RIZA, RIKZ, RIVM en LNV) waarin een KRW-typologie voor alle wateren wordt voorgesteld en waarin gekeken wordt of natuurdoeltypen gebruikt kunnen worden voor de referentiebeschrijvingen.

5.2.4 Kanttekeningen

- Veel gegevens (abiotische randvoorwaarden) zijn ingedeeld in klassen die elders in de tekst van concrete waarden zijn voorzien. Abiotische klassen (zonder concrete cijfers bij de typen zelf) zijn handig voor een eerste oogopslag, maar niet te gebruiken in bijvoorbeeld GIS-bewerkingen. Dit is door de provincie wel gewenst. De bruikbaarheid van het handboek en met name de bruikbaarheid van de vele gegevens over abiotische randvoorwaarden zou enorm verhoogd worden indien deze gegevens in een database beschikbaar zouden worden gesteld (voorbeeld van een uitgebreide en bruikbare database is de database die opgezet is in het project 'Waterlood' (STOWA)).
- Het handboek herbergt een enorme schat aan gegevens. Het gevaar is dat door de bomen het bos niet meer wordt gezien. Voor gebruik in water- en milieubeleid is behoefte aan inzicht in:
  - Wat zijn de sleutelfactoren (in abiotische randvoorwaarden) en wat zijn ondergeschikte factoren
  - Wat zijn operationele factoren en wat zijn conditionele factoren

- Verwerking van nieuwe inzichten die gevolgen hebben voor sleutelfactoren of beheersmaatregelen.

5.3 Vragen, opmerkingen en discussie

Na de inleiding is er tijd voor vragen, opmerkingen en discussie. Hieronder treft u een verslag daarvan aan. De antwoorden op de vragen die reeds voor de manifestatie schriftelijk bij het EC zijn ingediend, zijn te vinden in bijlage 4.

- *Hoe helpt het handboek bij invullen van de ruimte op multifunctionele wijze? En bij het maken van keuzes?*

Het handboek geeft abiotische randvoorwaarden voor de natuurdoeltypen. In geval van een compromis (wat kan bij gegeven abiotische randvoorwaarden aan natuurdoeltypen gerealiseerd worden?) kun je kiezen voor realisatie van een suboptimaal natuurdoeltype, of anders kiezen voor een beter passend natuurdoeltype. Het handboek is een instrument dat de bandbreedte van optimaal tot suboptimaal bestrijkt. Hierbij is het ambitieniveau verschillend en is het belangrijk te beseffen wat het doel is: behoud of versterken van bestaande natuur of ontwikkelen van nieuwe natuur. In het eerste geval zal gekozen worden voor het behouden of verbeteren van de abiotische omstandigheden. In het tweede geval gaat het meer om de vraag of voor een bepaald gewenst natuurdoeltype de abiotische randvoorwaarden aanwezig zijn of gerealiseerd kunnen worden. Laat de beheerder de keuze: optimaliseren of een ander natuurdoeltype.

- *Hoe is / wordt het handboek gebruikt bij het opstellen van de provinciale natuurdoeltypenkaart? Idem bij reconstructie van het landelijk gebied?*

Elke provincie heeft een eigen wijze om de natuurdoeltypenkaart op te stellen. In Utrecht en Overijssel wordt voor het opstellen van de natuurdoeltypenkaart de OGOR-kaart gebruikt als basis: waar kunnen de optimale waterregimes gerealiseerd worden voor de gewenste natuurdoeltypen. Dit leidt tot een kaart met een hoge ambitie: natuurdoeltypen toegekend op grond van wat optimaal mogelijk is en niet op grond van de huidige situatie. Er zijn echter ook provincies die een lager ambitieniveau hanteren voor de natuurdoeltypenkaart en meer op de huidige toestand afgaan (zie vorige vraag: afwegen richting optimaliseren of kiezen voor een ander

natuurdoeltype). De provinciale natuurdoeltypenkaarten worden samengevoegd tot de Landelijke Natuurdoelenkaart: de heterogeniteit in ambitieniveau tussen de kaarten leidt tot een Landelijke kaart die dus ook niet overal even realistisch of ambitieus is. Overigens is dit in de afgelopen twee jaar wel wat naar elkaar toegebogen, met name door de opstelling van (realistische) gebiedsplannen en het terugvertalen daarvan naar een herziene Natuurdoeltypenkaart.

Voor de aanwijzing en invulling van de functie natuur in de Reconstructieplannen worden in Overijssel de natuurdoeltypen gebruikt.

- *Wat is de beleidsstatus van het Handboek Natuurdoeltypen?*

In eerste instantie dient het als gemeenschappelijke taal, als systematiek om te kunnen praten over natuurdoelen. Het dient als basis voor keuzes. In het handboek maakt LNV duidelijk wat onder een (voldoende) natuurkwaliteit wordt verstaan. Vanwege het technische karakter is het handboek niet als beleidsnota naar de Tweede Kamer gestuurd. Er wordt in beleidsnota's alleen naar verwezen. Dat betekent dat het dient als basis om beleidsdoelstellingen mee te formuleren. Eén van de toepassingen is/wordt de Landelijke Natuurdoelenkaart waarop aangegeven is waar (locatie, kwantiteit) welk type natuur (kwaliteit conform het handboek) gerealiseerd dient te worden. Deze Natuurdoelenkaart is de beleidsdoelstelling voor 2018: dan dienen de gewenste natuurdoelen gerealiseerd te zijn. De keuze voor een bepaald natuurdoel (= groep van natuurdoeltypen) heeft onder andere consequenties voor medegebruik en beheer ten behoeve van andere functies (bijvoorbeeld keuze voor een natuurdoel in de categorie begeleid natuurlijk in de uiterwaarden van een rivier heeft als consequentie dat bijvoorbeeld kappen van oobos ten behoeve van handhaving van de veiligheid niet toegestaan is).

- *Is het handboek afgestemd op het beleid van onze buurlanden België en Duitsland, o.a. in het kader van de Kaderrichtlijn Water?*

Deze afstemming is niet direct nodig; invulling van de Europese regelgeving mag per Lidstaat afzonderlijk worden ingevuld. Wel wordt in internationale werkgroepen van de KRW typologie, referenties en maatlaten op elkaar afgestemd. Nederland brengt daarin haar voorstel in. Dit voorstel wordt op landelijke schaal voorbereid. Op dit moment wordt bezien in hoeverre de natuurdoeltypen gebruikt kunnen worden voor de gevraagde referentiebeschrijvingen van watertypen.

- *Waarom is de Noordzee niet apart opgenomen in het handboek? En hoe gaan we hiermee om?*

Op de Noordzee is het natuurdoeltype 'Open zee' van toepassing! Opgemerkt wordt dat doelsoorten voor de Noordzee dusdanig beperkt aanwezig zijn dat aan de hand van doelsoorten de situatie lastig beoordeeld kan worden (geldt overigens voor veel meer natuurdoeltypen). Aandachtspunt hierbij is het verschil tussen doelsoorten (beleidsmatig veel aandacht) en indicatorsoorten (meetsoorten): doelsoorten zijn ook niet bedoeld om een beoordeling van bijvoorbeeld de abiotische toestand mee te geven, indicatorsoorten wel. Het handboek geeft wel voorbeelden van indicatorsoorten (of verwijst naar relevante literatuur), maar stelt daarvoor geen beleidsmatige eisen omdat dat niet tot de competentie van LNV behoort. Handig zou het zijn om in aanvulling op de doelsoorten indicatorsoorten te benoemen en kwantitatieve eisen te formuleren voor het voorkomen hiervan. Dit geldt niet alleen voor de Noordzee maar voor alle natuurdoeltypen. Als probleem wordt ervaren dat de doelsoorten niet gekwantificeerd staan in het handboek. Dat is echter een misverstand: het percentage doelsoorten dat aanwezig moet zijn om het natuurdoeltype als 'gerealiseerd' te beschouwen ligt vaak rond de 30% en is gerelateerd aan concrete aantallen per soort (bijlage 3 (uit het Handboek Natuurdoeltypen)).

- *Hoe gaan we om met natuurdoeltypen in relatie tot Habitatrichtlijngebieden?*

In principe gaat dit probleem buiten het handboek om. De Landelijke Natuurdoelenkaart is afgestemd op de Europese richtlijnen Habitatrichtlijn (HR) en Vogelrichtlijn (VR). Momenteel wordt deze vraag vanuit LNV ingebracht in Brussel, waarbij gevraagd wordt naar een versoepeling van de HR en VR in relatie tot

natuurontwikkeling. Zowel de HR als VR zijn erg behoudend en zijn niet gericht op ontwikkeling van nieuwe natuur. HR en VR zijn erg gebiedsgericht, waarbij, 'behouden' niet wordt geïnterpreteerd als 'niet verslechteren of verbeteren', maar als '(in het aangewezen gebied) op gelijk niveau houden'.

- *Welk jaartal komt op de Landelijke Natuurdoelenkaart te staan? In hoeverre zijn de natuurdoeltypen richtinggevend/sturend voor het beheer?*

Voor de realisatie van de natuurdoelen wordt bedoeld op 2018: realisatie van hectares en behalen van goede kwaliteit. Terreinbeheerders en waterbeheerders moeten met de provincies afstemmen welke deel van het optimale aantal hectares per natuurdoeltype mogelijk gerealiseerd kan worden. Probleem bij het realiseren van het doel is dat er geen uitgangssituatie beschreven is om tussentijds de ontwikkelingen van het natuurdoeltype aan af te meten.

Sturing wordt gegeven aan de (terrein)beheerders, via de Provinciale Natuurdoeltypenkaarten (formeel worden de rijksbeheerders, SBB, Defensie en RWS echter rechtstreeks door LNV benaderd met afspraken). De provincie is verantwoordelijk voor de afstemming tussen Rijk en Provincies m.b.t. de toepassing van de natuurdoeltypen als basis voor 'gebiedsinrichting van het landelijk gebied'. Het wordt door de aanwezige provincies belangrijk gevonden dat het handboek als instrument op tafel ligt. Hiermee zijn we een heel eind op weg, maar niet alles kan in één keer. De afstemming van het waterbeleid, milieubeleid en natuurbeleid wordt geholpen door het Handboek Natuurdoeltypen als gemeenschappelijke taal.

5.4 Algemene conclusies

- Het nieuwe handboek is een verbetering van het handboek uit 1995! Het handboek bevat een schat aan bruikbare informatie.
- Het handboek is geen status quo maar een proces (zie ook het succesvolle proces van geen handboek naar het handboek uit 1995 naar het handboek van 2002). De systematiek is er, maar het proces en nieuwe inzichten gaan voort: overleg, afstemming en communicatie blijven nodig. De uitdaging ligt in de samenwerking met andere beleidsvelden (water- en milieubeleid; waterbeheerders en terreinbeheerders).
- Inzicht/beschikbaarheid van achterliggende informatie in de vorm van databases is zeer gewenst en vergroot de toepassing en bruikbaarheid van het handboek.
- De beschrijving van de doelen ligt er nu, de behoefte om te kunnen bepalen hoever we van ons doel af staan is er ook: behoefte aan maatlatten/beoordelingsstelsel.

5.5 Samenvattende stelling

Met het nieuwe Handboek Natuurdoeltypen hebben we opnieuw een aantal belangrijke stappen gezet: méér informatie, betere systematiek, uitgebreidere beschrijvingen, aansluiting op andere beleidsvelden. Belangrijke vervolgstappen zijn nu: verdere communicatie met en doorwerking naar andere beleidsvelden.

6 Conclusies

In dit hoofdstuk geven wij een samenvatting van de belangrijkste conclusies uit de natuurmanifestatie. Wij baseren ons hierbij vooral op de resultaten van de workshops en enkele signalen uit het plenaire gedeelte.

- **Handboek is nuttig instrument voor diverse doelgroepen**
Tijdens de workshop werd door vertegenwoordigers uit water- en terreinbeheer en provincies aangegeven, dat het natuurdoeltypensysteem als gemeenschappelijke en verbindende taal goed toepasbaar is. Als voorbeelden van een goede doorwerking werden o.m. genoemd: het berekenen van gewenste grondwaterregime (GGOR), het uitwerken van peilbeheer, het vormgeven van monitoring en het opstellen van beheersplannen.
Er bestaan nog veel misverstanden over (het gebruik van) natuurdoeltypen. Zo worden natuurdoeltypen vaak verward met natuurdoelpakketten (PB) en was niet duidelijk hoe de huidige monitoringsinspanning omgebogen kan worden in de nu gewenste richting.

Het programma werd afgesloten met een theateract over het Handboek en de dag.

- **Angst voor normering**
De dikte van het handboek schrikt velen af en veroorzaakt een zekere angst voor dirigisme vanuit de rijksoverheid.
- **Meer duidelijkheid nodig over beleidsmatige betekenis van handboek**
Voor velen was onduidelijk wat de beleidsmatige status van natuurdoeltypen is (ondanks het voorwoord van de staatssecretaris) en hoe hard LNV daarop wil sturen. Dit betreft o.a. de natuurdoelenkaart. Wat zijn de consequenties van een natuurdoel op de kaart voor het beheer en de functionaliteit van het betreffende

gebied. Ook is nog onvoldoende helder wat de gevolgen zijn voor de monitoring en de regelgeving binnen het natuurbeheer. Hierbij is ook de internationale context belangrijk.

- **Handboek goede tool bij versimpeling regelgeving natuurbeheer**
Het handboek is een goed instrument bij de belangrijke opgave die LNV is gesteld (regerenakkoord, houtskoolschets).

Uit de workshops kwam als unaniem signaal naar boven *'Maak het (de uitvoering) simpel'*. Dit betrof o.m. de regelgeving natuur (PB) en de monitoring (NEM).

Bijlage 1: Antwoorden op vooraf ingediende vragen over het gebruik van het handboek in het natuurbeleid en de ruimtelijke inrichting

1)

V: *Waar staat het Handboek Natuurdoeltypen in het natuurbeleid?*

A: citaat uit Fabers voorwoord: "Het ontwikkelen van de Ecologische Hoofdstructuur is een enorme plannings- en inrichtingsopgave waarmee veel tijd, geld en inzet zijn gemoeid. Met het oog op een effectieve besteding van middelen is het nodig om in dit planningsproces weloverwogen beslissingen te nemen over de vormgeving en inrichting van de Ecologische Hoofdstructuur. Vragen die daarbij aan de orde komen zijn onder andere: welke typen natuur willen we behouden of ontwikkelen, welke bijdragen leveren die typen aan het behoud van de biodiversiteit en waar kunnen die typen het beste gerealiseerd worden? In Nederland is een systeem van natuurdoeltypen ontwikkeld om bovenstaande vragen te helpen beantwoorden. Niet door er een pasklaar antwoord op te geven, maar door een gemeenschappelijke 'taal' aan te bieden van goed omschreven ecosysteemtypen met een specifiek, beleidsmatig gewenst kwaliteitsniveau."

En in de Samenvatting: "Het stelsel van natuurdoeltypen is bedoeld als centrale taal voor het natuurbeleid. Het vormt de schakel tussen internationale verdragen, EU-richtlijnen en nationaal natuurbeleid enerzijds en de uitvoering daarvan (inclusief de ervoor benodigde randvoorwaarden) anderzijds. Met behulp van de natuurdoeltypen kunnen toetsbare doelstellingen voor gebieden geformuleerd worden. Ze vormen daarmee een belangrijk hulpmiddel voor de planvorming, het beheer, de inrichting en de evaluatie van de natuur, met name binnen de EHS." Zie verder de eerste drie hoofdstukken van het handboek. Het handboek heeft een beleidsstatus en is geen (juridisch afdwingbare) regelgeving.

2)

V: *Is er afstemming tussen verschillende indelingssystemen zoals Natuurdoeltypen LNV en indeling gebiedsplannen bij de provincie? En: Hoe verhoudt het NDT-systeem zich tot andere indelingen van natuurtypen?*

A: Er is getracht het goede te halen uit verschillende indelingen die relevant zijn voor het natuurbeleid (zoals doelindelingen: de oude natuurdoeltypen de pakketten van Programma Beheer, de indelingen van SBB, OBN, RWS en STOWA, en wetenschappelijke indelingen zoals die van de vegetatiekunde). Van alle andere systemen kan gezegd worden dat ze slechts bruikbaar zijn voor een (beperkt) deel van de doelgroepen van het handboek en/of dat ze slechts een bepaald aspect behandelen (zoals de vegetatie). Alleen de natuurdoeltypen kunnen alle doelgroepen (beleid, beheer en onderzoek op gebied van natuur, water en milieu) bedienen, zowel wat betreft beleidsmatige als informatieve aspecten. Maar elke doelgroep zal behoefte houden aan een nadere onderverdeling voor eigen gebruik (als het gaat om aspecten die voor het nationale natuurbeleid minder of niet belangrijk zijn). De afstemming met de doelpakketten van PB (in gebiedsplannen) is nogal wisselend: sommige pakketten sluiten goed aan, andere zijn te globaal voor het met voldoende zekerheid realiseren van een bepaald ecosysteem, andere zijn juist verder uitgesplitst dan vanuit de biodiversiteitsoptiek noodzakelijk is. De totstandkoming van de pakketten is een vrij ondoorzichtig proces geweest met inspraak van allerlei gebruikers en waar bewust geen rekening is gehouden met het afstemmen met ander beleid! Zie overigens bijlage 7 voor een vertaling.

3)

V: *Is normalisatie met andere natuurdoeltypen-systemen wenselijk? Hoe is dat mogelijk?*

A: uit het vorige antwoord blijkt dat normalisatie alleen mogelijk is als je de natuurdoeltypen als kapstok ziet voor verdere verfijning in de andere systemen. Wanneer de andere systemen echter kiezen voor een vergelijkbaar aantal typen en een vergelijkbaar abstractieniveau zonder de natuurdoeltypen over te nemen, dan blijf je vertaalproblemen houden en blijft de communicatie binnen het natuurgerichte beleid en beheer moeizaam verlopen. LNV heeft met deze indeling een uiterste poging gedaan om een brug te slaan tussen allerlei partners in het natuurbeheer. Het antwoord is nu aan de geadresseerden.

4)

V: *Hoe kunnen de natuurdoeltypen doorvertaald worden naar integraal gebiedsgericht beleid?*

A: Natuurdoeltypen zijn bouwstenen voor integraal beleid: ze maken duidelijk wat voor natuur gewenst is en wat daar voor nodig is in termen van bijvoorbeeld milieu- en wateromstandigheden en ruimtelijke rangschikking. Ook kan ervan afgeleid worden in hoeverre het behoud van cultuurhistorische en aardkundige waarden ermee gecombineerd kan worden, hoe intensief de recreatie of het militair gebruik in een gebied kan zijn, of in gebied waterretentie kan plaatsvinden etc. Natuurdoeltypen zijn dus niet integraal van karakter, maar bevatten wel heel veel informatie die nuttig is voor het maken van integrale afwegingen.

5)

V: *Wat is het toepassingsbereik van het handboek?*

A: Ten eerste geografisch: het handboek is overal in Nederland (en voor een deel in Vlaanderen en Duitsland) bruikbaar. Zowel op het land als in het water. Het kwaliteitsniveau is afgestemd op de ambities voor de EHS, maar de typologie is ook toepasbaar buiten de EHS (de beleidsdoelstelling bij de doelsoorten zal dan echter vaak te hoog gegrepen zijn, ook al kiest men voor de multifunctionele afgeleide = 50%). Zelfs in de stad is het handboek te gebruiken, maar dan vooral bijlage 9. Ten tweede: inhoudelijk: het handboek is vooral bedoeld voor het werkveld natuur, en dan met name het nationale en provinciale beleid daarvoor en het beheer/het herstel/de ontwikkeling ervan (door zowel grote organisaties als particulieren, zowel op het land als in het water). Maar er is voor gezorgd dat ook alle aanpalende werkvelden in het handboek kunnen lezen wat de natuur van hen vraagt. Het gaat dan vooral om milieu-, water- en ruimtelijk beleid. Uiteraard is het handboek ook heel nuttig voor het onderzoek dat deze werkvelden moet ondersteunen, en het onderwijs dat voor deze werkvelden opleidt. Kortom: het toepassingsbereik is zeer groot, als de gebruikers maar beseffen dat het niet onbeperkt is.

6)

V: *Hoe kan een gebruiker komen tot een realistische keuze van een natuurdoeltype?*

A: zie vooral paragraaf 3.1, waar allerlei overwegingen nagegaan worden (maatschappelijke context, uitgangssituatie, landelijke beleidsdoelstellingen, ecologische kansrijkdom, gewenste mate van natuurlijkheid, beschikbare ruimte). Inderdaad is het kiezen van een natuurdoeltype dus een proces waar heel veel aspecten aan de orde zouden moeten komen! In de beschrijvingen is heel veel gemakkelijk toepasbare kennis opgenomen om al die aspecten ook inderdaad goed mee te wegen. De toepassing is natuurlijk wel afhankelijk van de beschikbaarheid van lokale gegevens en inzicht in de wil van alle betrokkenen om een eventueel betere situatie te bereiken ('maatschappelijke kansrijkdom')!

Bijlage 2: Antwoorden op vooraf ingediende vragen over het gebruik van het handboek voor beheersplannen.

In paragraaf 3.3 is reeds kort verslag gedaan van de discussie in workshop 2. De vragen en opmerkingen die niet tijdens de workshop in behandeling konden worden genomen, worden hieronder kort beantwoord. Voor het gemak zijn de vragen en opmerkingen geclusterd.

1)

V: *Hoe kun je de uitgebreide set van natuurdoeltypen vertalen naar handzame typen voor het beheer? Hoe vertaal ik doeltypen naar maatregelen? Welke stappen moeten beheerders doen om een natuurdoeltype te realiseren? Hoe lang duurt het voordat doeltypen zijn gerealiseerd?*

A: Het handboek beschrijft alle soorten natuur die in Nederland mogelijk zijn. Voor een concreet terrein kan de beheerder daaruit een bepaalde keuze maken voor één of meer typen. Het handboek helpt daarbij door aan te geven (1) welke omstandigheden nodig zijn om een bepaald type überhaupt te kunnen realiseren, (2) welke maatregelen eventueel nodig zijn om die omstandigheden te verbeteren en (3) welk beheer nodig is om het natuurdoeltype in stand te houden. Veel voorkomende variaties binnen een natuurdoeltype, met eventueel afwijkende beheervormen, worden ook beschreven. De tijd die gemoeid is met het realiseren van een natuurdoeltype, is zeer verschillend. In bestaande natuurgebieden is het gewenste natuurdoeltype vaak reeds geheel of gedeeltelijk aanwezig, al is de gewenste kwaliteit nog een punt van zorg. Op plaatsen waar landbouwgrond wordt omgevormd naar natuur, kan het lang duren voordat sprake is van het gewenste natuurdoeltype. Vooral sommige bossen hebben een lange ontwikkelingsduur, hetgeen samenhangt met de snelheid waarmee soorten zich vestigen alsook de tijd die nodig is voor het ontstaan van een gevarieerde bosstructuur. Zie daarvoor de teksten bij 'Ontwikkelingsduur'.

2)

V: *Op welke wijze houdt het handboek rekening met het soortenbeleid en de vertaling daarvan naar beheersplannen? Wat moet je doen voor welke soorten? Geef wat meer aandacht aan het soortgericht beheer. Zijn doelsoorten wel een goede afspiegeling van de werkelijke biodiversiteit? Hoe om te gaan met mogelijke conflicten tussen een natuurdoeltypekeuze en het voorkomen van doelsoorten (van een ander ndt)?*

A: De keuze voor een bepaald natuurdoeltype zal in het algemeen mede worden afgestemd op het actueel (en potentieel) voorkomen van doelsoorten. Nadat gekozen is voor een natuurdoeltype, streeft het beheer zoveel mogelijk naar 'systeemgericht' beheer. In principe profiteren alle thuishorende soorten daarvan. Het handboek schenkt - naast de flora - ook aandacht aan specifieke (aanpassing van) maatregelen die nodig kunnen zijn voor de fauna. De lijst van doelsoorten per natuurdoeltype maakt de beheerder attent op de bijzondere soorten waarvoor het natuurdoeltype in (inter)nationaal opzicht belangrijk is. De beheerder kan het beheer zelf eventueel nader afstemmen op bepaalde doelsoorten indien daarvoor aanleiding bestaat. Het voorkomen van voldoende doelsoorten waarborgt in het algemeen het voorkomen van de minder bijzondere soorten.

3)

V: *Speelt belevingswaarde van natuur mee in het handboek? Komt er ook een handboek cultuurdoeltypen (oude kalksteenmuren, kerken, oude boerenerven, stinsen, maar ook stadsparken)?*

A: Het stelsel van natuurdoeltypen helpt in eerste instantie uitvoering te geven aan de doelen van het natuurbeheer: behoud van biodiversiteit op zo natuurlijke mogelijke wijze. De belevingswaarde van natuur lift daar in belangrijke mate bij mee. Cultuurhistorische en aardkundige landschapspatronen worden in het handboek apart beschreven op het schaalniveau van fysisch-geografische regio's en per natuurdoeltype. In bijlage 9 van het handboek wordt ook een korte beschrijving gegeven van landschapselementen en culturele habitats, inclusief de doelsoorten waarvoor deze objecten belangrijk kunnen zijn. Overwogen zal worden om in de toekomst uitgebreidere beschrijvingen te maken van multifunctionele natuurdoeltypen en andere culturele habitats.

Bijlage 3: Antwoorden op vooraf ingediende vragen over het gebruik van het handboek voor monitoring en evaluatie.

1)

V: Hoe helpt het handboek om ontwikkelingen in het terrein te volgen en hoe evalueer je deze?

A: Zie paragraaf evaluatie in het handboek, geheel geciteerd in de bijlage van dit overzicht. Zie ook het voorbeeld dat daarna is uitgewerkt voor de Droge heide. Let erop dat er een duidelijk verschil is tussen doelsoorten en indicatorsoorten: doelsoorten zijn er 'om zichzelf' en hoeven geen indicerende waarde te hebben (een soort mag, anders gezegd, niet gestraft worden met uitsluiting alleen omdat hij nergens echt kenmerkend voor is). Doelsoorten zijn dus 'eindtermen'. Indicatorsoorten, broedvogelgemeenschappen, vegetatietypen (en uiteraard abiotische metingen) kunnen aanvullend heel waardevol zijn om het beheer mee bij te sturen etc. Alleen is dat wèl een eigen verantwoordelijkheid van de beheerder en het handboek geeft daarvoor alleen handreikingen (die dus beleidsmatig geen status hebben).

2)

V: Hoe worden de verzamelde gegevens van verschillende instanties op elkaar afgestemd?

A: Idealiter zijn er meerdere informatiestromen die een antwoord geven op de vraag of het ten doel gestelde type op al die verschillende plekken in Nederland gerealiseerd is. De huidige praktijk is dat geen enkele organisatie al monitort conform het handboek. Onderlinge afstemming is dus nog moeizaam. Momenteel is OBN (projecten effectgerichte maatregelen) het verst: de 'beleidsmonitoring' heeft vanaf volgend jaar het natuurdoeltype als monitoringsbasis (homogene proefvlakken conform natuurdoeltype) en in principe worden alle relevante doelsoortgroepen gemonitord (overigens niet in alle projecten: het betreft een steekproef). Bij RWS lijkt de bereidheid te bestaan om hun monitoringssysteem ook ndt-proof te maken (=uitbreiding van hun eigen systeem). Bij SBB is de type-indeling redelijk conform, maar worden slechts twee soortgroepen gemeten. Bij andere systemen (NEM, PB) is er meestal nog veel meer mis. Dat vergt een hoop overleg en het maken van duidelijke keuzes om dat beter te krijgen.

3)

V: Hoe wordt hierover teruggekoppeld naar de beheerders, zodat die hun doelstellingen en/of beheer kunnen aanpassen?

A: Over terugkoppeling van nationaal niveau (landelijke conclusies over hoe het gaat met een ndt) naar lokaal niveau is nog niet nagedacht, maar kan vrij eenvoudig worden georganiseerd via de interne lijnen van de beheersorganisaties (als ze centraal de conclusies krijgen aangereikt). Het is overigens de vraag hoe sturend dat kan zijn op lokaal niveau! Als bedoeld wordt op terugkoppeling van lokale monitoringsresultaten naar lokale beheerders, dan behoort dat al geregeld te zijn: het is niet meer dan logisch dat een lokale beheerder een overzicht krijgt van de monitoringsresultaten in zijn/haar eigen gebied.

4)

V: Hoe gaat het handboek om met gebieden waarin bijzondere of zeldzame soorten voorkomen, die géén doelsoort zijn?

A: Als bedoeld wordt op soorten uit groepen waar geen doelsoorten uit geselecteerd zijn (zoals veel groepen ongewervelden), dan is het antwoord dat er vooralsnog van wordt uitgegaan dat de wèl geselecteerde soorten voldoende richting geven aan het beheer zodanig dat dat beheer óók goed is voor de niet-geselecteerde maar wel kenmerkende soorten. Vaak ontbreekt overigens de kennis over wat soorten uit andere soortgroepen voor aanvullende eisen stellen. Als die kennis er wèl is, is het uiteraard prima om die toe te passen! [N.B.: hierover is net een artikel verschenen in het Natuurhistorisch Maandblad: aanvullende eisen vanuit bladkevers in hellinggraslanden). Mits dat uiteraard niet leidt tot het kwijtraken van de soorten die wèl doelsoort zijn. Overigens kan er hier ook op worden gewezen dat doelsoorten alleen geselecteerd zijn op grond van hun (inter)nationale belang. Het staat iedereen vrij om voor eigen gebruik óók andere doelsoorten te kiezen! Bedenk echter dat die andere soorten (voor wat betreft het in beeld brengen van het bijdragen aan het nationale/internationale niveau) niet in de plaats mogen komen van de LNV-doelsoorten.

5)

V: Toepassing natuurdoeltypensystematiek in monitoring beheer. Link tussen vegetatie ("kleinschalig") en vogels ("grootschalig"): hoe pak je dat aan?

A: Het handboek vraagt de monitoring uit te voeren op het niveau waarop je de doelstelling hebt geformuleerd. Als je over een groot oppervlak een natuurdoeltype nastreeft, monitor je grootschalig, streef je het alleen op een klein oppervlak na, dan monitor je daarvoor kleinschalig. Daarbij maakt het niet uit of een soort op grote of kleine schaal leeft: ook van een roofvogel is een broedplek zeer nauwkeurig te bepalen en te plaatsen in een bepaald natuurdoeltype! Uiteraard is het wèl moeilijker om de vereiste aantallen te halen van een soort die een groot leefgebied heeft (ondanks het feit dat voor dit type soorten ook navenant lagere aantallen gelden als minimumpopulatiegrootte) dan van een soort die een klein leefgebied heeft. Een specifiek geval betreft het monitoren in mozaïeken van natuurdoeltypen. Ook in mozaïeken blijft het belangrijk om bij het meten te noteren in welk natuurdoeltype men zich bevindt, zodat al de plekken van een bepaald natuurdoeltype (binnen een mozaïek) bij elkaar kunnen worden opgeteld. Zodoende kunnen uitspraken worden gedaan over de mate van doelbereiking per ndt in een mozaïek. Voor de rapportage naar landelijk niveau is dat wezenlijk, want aan rapportages over mozaïeken hebben we niets (die zijn immers altijd onderling onvergelijkbaar). Let er hierbij op dat ndt's in zichzelf al een zekere mate van variatie hebben (bijvoorbeeld tot uiting komend in subtypen): die mate van variatie vinden we dus geen probleem (integendeel: die is voor de doelsoorten vaak juist gewenst).

Toelichting bij vraag 1 van workshop 3:

Evaluatie [paragraaf 3.2.5 uit Handboek Natuurdoeltypen]

Het natuurbeleid is gebaat bij een regelmatige evaluatie van zowel de planvorming als de ontwikkeling van de natuur in het veld. Met deze evaluatie leggen overheid en beheerders verantwoording af over de inzet van middelen en wordt duidelijk of het natuurbeleid resultaat oplevert en/of aanpassing behoeft. Dit heeft ook een internationale dimensie, gelet op de verschillende internationale overeenkomsten die Nederland heeft ondertekend.

In deze paragraaf wordt ingegaan op de evaluatie van natuurdoeltypen, zowel op lokaal als op nationaal niveau. Eerst wordt nagegaan hoe de natuurdoeltypen gemonitord kunnen worden. Daarna komt aan de orde wat er in dit verband in de praktijk al gebeurt.

Evaluatie van de mate van doelbereiking op lokaal niveau

De natuurkwaliteit van natuurdoeltypen is gedefinieerd op basis van twee aspecten: natuurlijkheid en biodiversiteit. Deze aspecten zijn uitgewerkt in beheerstrategieën

(hoofdgroepen van natuurdoeltypen) en doelsoorten. De monitoring zal zich daarom vooral op deze twee aspecten moeten richten.

De mate van natuurlijkheid is afhankelijk van de menselijke beïnvloeding. Om te bepalen of een natuurdoeltype gerealiseerd is, moet worden nagegaan of de mate van menselijke beïnvloeding overeenkomt met de beheerstrategie die bij het natuurdoeltype hoort. Zo hoort bijvoorbeeld in een nagenoeg- of begeleid-natuurlijke eenheid geen maaibeheer te worden uitgevoerd en mag er in de hoofdgroepen 1, 2 en 3 geen sprake zijn van schade door medegebruik.

Het voorkomen van doelsoorten is het tweede aspect waaraan getoetst moet worden. In dit handboek is per natuurdoeltype aangegeven hoe hoog het percentage van aanwezige doelsoorten moet zijn om het betreffende natuurdoeltype op een bepaalde plaats als gerealiseerd te kunnen beschouwen. Nadere details hierover (onder andere over de monitoring) zijn opgenomen in paragraaf 4.1 (onderdeel Doelsoorten).

De beschrijvingen van natuurdoeltypen zijn samenvattende beschrijvingen op landelijk niveau, waarin getracht is de lokale verschillen voldoende tot uiting te laten komen. Het is echter duidelijk dat geen enkel natuurdoeltype volledig op één plek gerealiseerd kan worden. Per gebied zal men, zelfs bij een optimaal beheer en onder optimale omstandigheden, slechts een deel van de doelsoorten aantreffen die zijn genoemd bij het desbetreffende natuurdoeltype. Welk deel is per gebied verschillend. Daarom is ervoor gekozen om in de beschrijving van de natuurdoeltypen een percentage doelsoorten te noemen als maat voor de doelbereiking en niet een met name genoemde lijst van (als kenmerkend veronderstelde) soorten.

Op basis van de vaststelling welk deel van de doelsoorten met een voldoende groot aantal exemplaren (zie bijlage 3 (uit het Handboek Natuurdoeltypen)) aanwezig is, kan geconcludeerd worden of het doel bereikt is. Als dat niet het geval is, kan daarbij ook het deel van de doelsoorten betrokken worden dat met een te gering aantal aanwezig is, zodat kan worden aangegeven in hoeverre er kans bestaat op verbetering van de situatie.

Vaak zal worden vastgesteld dat de beoogde natuurkwaliteit in een terrein (nog) niet of onvoldoende gehaald is. Om de kwaliteit te verbeteren, wordt daarom in bestaande natuurgebieden herstelbeheer uitgevoerd. Soms wordt ervoor gekozen om een bepaald type natuur te vervangen door een ander type (omvormingsbeheer), of een nieuw te ontwikkelen type (ontwikkelingsbeheer). Het kan vooral bij omvormings- en ontwikkelingsbeheer lang duren voordat de gewenste situatie is bereikt. Tijdens het traject van herstel-, ontwikkelings- en omvormingsbeheer is het belangrijk om te weten of de natuur zich in de gewenste richting ontwikkelt. Als dat niet het geval is, kan dat aanleiding zijn om andere beheersmaatregelen te nemen of een ander natuurdoeltype te kiezen.

Om een antwoord te kunnen geven op de vraag of de beheerder zich op de goede weg bevindt, is in dit handboek informatie over verschillende levensgemeenschappen (planten-, macrofauna-, vis- en broedvogelgemeenschappen) en over abiotische randvoorwaarden opgenomen. Indicatorsoorten (planten die indicatief zijn voor een bepaalde fase in het ontwikkelingstraject of voor een bepaald proces) worden niet expliciet in dit handboek genoemd, omdat dat heel veel ruimte zou vragen. In plaats daarvan kan gebruik worden gemaakt van andere literatuur: De Vegetatie van Nederland (Schaminée e.a., 1995-1999), Wegen naar Natuurdoeltypen (Schaminée & Jansen, 1998), Wegen naar natuurdoeltypen 2 (Schaminée & Jansen, 2000)¹ en de serie 'Indicatorsoorten' van Staatsbosbeheer. Aan de hand van gemeenschappen en indicatorsoorten kan men – meestal eerder dan met behulp van de doelsoorten – beoordelen of het gewenste natuurdoeltype zich inderdaad in de goede richting ontwikkelt.

Wanneer er ook al doelsoorten verschijnen, is dat natuurlijk alleen maar toe te juichen. Doelsoorten kunnen dus ook een rol spelen in de monitoring tijdens de herstel- of ontwikkelingsfase, met name bij pioniertypen.

---

¹¹ In samenwerking met het RIZA is een derde deel 'Wegen naar natuurdoeltypen' in voorbereiding, waarin de ontwikkelingsreeksen voor aquatische typen beschreven zullen worden.

Overigens is ook in de fase van instandhouding het monitoren van levensgemeenschappen en/of van abiotische variabelen en indicatorsoorten nuttig als middel om de vinger aan de pols te houden voor de beheerder. Deze aspecten dragen echter niet bij aan een oordeel over de mate van doelbereiking in beleidsmatige zin.

[In bovenstaande tekst wordt verwezen naar paragraaf 4.1; die volgt hierna:]

Doelsoorten [paragraaf 4.1 uit Handboek Natuurdoeltypen]

Zoals in paragraaf 3.2.5 reeds genoemd, vormen de doelsoorten, naast de mate van natuurlijkheid, de beleidsmatige kern van de natuurdoeltypen. De rest van de beschrijving bestaat in feite uit een toelichting op hoe de verzameling van doelsoorten in een ecosysteem (al of niet na herstel of ontwikkeling ervan) duurzaam behouden kan worden.

Aan elk natuurdoeltype is een eigen lijst van doelsoorten gekoppeld. Dat betekent echter niet dat alle doelsoorten beschouwd kunnen worden als kenmerkende soorten of indicatorsoorten. De selectie van doelsoorten heeft plaatsgevonden op basis van de mate van bedreiging van de soorten en het internationale belang van Nederland voor het behoud van de soorten. De indicatiewaarde voor een bepaald natuurdoeltype heeft dus niet meegespeeld. Daar staat tegenover dat toch vrij veel doelsoorten tevens als indicatorsoort voor een bepaald proces (zoals verschraling of vernatting) gebruikt kunnen worden (zie de overlap met de plantensoorten in de 'Indicatorsoortenreeks'). En ook blijkt een deel van de doelsoorten kenmerkend te zijn voor een bepaald natuurdoeltype.

In deze paragraaf wordt in het kort uitgelegd hoe de doelsoorten zijn toegedeeld aan natuurdoeltypen en hoe het onderdeel met de doelsoorten gelezen moet worden. Hierop wordt dieper ingegaan in een achtergrondrapport (Bal, 2002). Daarin wordt tevens de selectieprocedure toegelicht en is ook een overzicht opgenomen waarin na te gaan is aan welke natuurdoeltypen een bepaalde doelsoort is toegewezen.

Principe van toedeling aan natuurdoeltypen

Het principe dat ten grondslag ligt aan de toedeling van doelsoorten aan natuurdoeltypen is: het natuurdoeltype is belangrijk voor het behoud van de erbij genoemde soorten. Precieser geformuleerd: alle soorten die genoemd zijn bij een bepaald natuurdoeltype, zijn in (min of meer) belangrijke mate voor hun voortbestaan² in de komende paar decennia afhankelijk van dat natuurdoeltype.

De basis voor het inschatten van het belang van een bepaald natuurdoeltype voor het behoud van een doelsoort, is tweeledig. Enerzijds is het nodig te weten wat de eisen zijn die een doelsoort stelt aan zijn habitat of biotoop, oftewel: zijn ecologische amplitude. Zo kan in beeld gebracht worden welke natuurdoeltypen in theorie belangrijk zijn. Anderzijds is het verwachte oppervlak van een natuurdoeltype in de komende decennia relevant. Het gaat immers niet om een theoretisch belang, maar een concrete verwachting ten aanzien van het belang van een natuurdoeltype voor het behoud van een doelsoort.

Het belang van een bepaald natuurdoeltype voor het behoud van een doelsoort is geschat in drie klassen: marginaal, klein en groot. Onder marginaal belang wordt verstaan dat een natuurdoeltype naar verwachting slechts hooguit 5% van de Nederlandse populatie zal herbergen. Soorten waar dat voor geldt, worden niet bij dat natuurdoeltype genoemd, alle andere doelsoorten wel. Per doelsoort is vervolgens nagegaan welke natuurdoeltypen het grootste aandeel zullen hebben in de Nederlandse populatie van de soort. Bij deze natuurdoeltypen is de doelsoort vetgedrukt, wat wil zeggen dat het natuurdoeltype voor deze doelsoort van groot belang is. Als de doelsoort normaal gedrukt is, is het belang van het natuurdoeltype voor het behoud van de soort klein.

De geschetste werkwijze heeft een praktisch-beleidsmatig karakter en is daarmee nadrukkelijk anders dan gebruikelijk is in vegetatiekundige en autoecologische literatuur. Het resultaat kan overigens wel in belangrijke mate daarmee overeenstemmen, maar er zijn ook opvallende verschillen. Zo worden veel doelsoorten meestal in meer dan één natuurdoeltype genoemd, omdat blijkt dat slechts weinig doelsoorten van slechts één natuurdoeltype afhankelijk zijn, ook al

---

² Onder voortbestaan wordt ook verstaan: de terugkeer van de soort, indien de soort uit Nederland is verdwenen.

worden ze daarvoor kenmerkend geacht. Een gevolg van de gekozen werkwijze is ook dat soorten met een brede ecologische amplitude vooral zijn toegedeeld aan de natuurdoeltypen die een relatief groot oppervlak zullen innemen. Bij deze meer algemene natuurdoeltypen staan dus (ook) soorten die niet echt kenmerkend zijn voor die natuurdoeltypen. Maar bij zeldzame natuurdoeltypen staan juist wèl veel soorten die min of meer kenmerkend zijn voor dat natuurdoeltype, omdat zeldzame natuurdoeltypen alleen voor die soorten belangrijk zijn.

Eén van de consequenties van de gevolgde werkwijze is, dat de toedeling van doelsoorten niet alleen herzien moet worden als de autoecologie van een soort verandert, maar ook als er wijzigingen optreden in de oppervlakteverhoudingen tussen natuurdoeltypen. Deze twee hebben overigens ook een relatie met elkaar. Zo zijn vogels van hoogvenen voor een deel weidevogels geworden door de afname van hoogveen en de toename van grasland; verschuivingen in de autoecologie hadden dus een relatie met de wijziging in oppervlakteverhoudingen tussen biotopen.

Toedeling aan verschillende hoofdgroepen

Over het voorkomen van doelsoorten in half-natuurlijke landschappen is vaak meer bekend dan over het voorkomen in nagenoeg- en begeleid-natuurlijke landschappen. Daarnaast zijn de meningen verdeeld over de kansen op duurzaam overleven bij de verschillende beheerstrategieën. Bij de toedeling van doelsoorten in dit handboek is er in principe van uitgegaan dat elke doelsoort zowel in half-natuurlijke als in nagenoeg- en begeleid-natuurlijke landschappen kan voorkomen, tenzij heel duidelijk is dat een soort geheel van half-natuurlijk beheer afhankelijk is. Dit laatste geldt vrijwel alleen voor soorten van akkers en die zijn dan ook alleen in hoofdgroep 3 opgenomen. Uit de monitoring in de komende jaren moet blijken of deze keuze speculatief is geweest of dat er een gegrond vertrouwen in natuurlijke processen uit spreekt. Anderzijds zijn er ook soorten die alleen in nagenoeg- en begeleid-natuurlijke landschappen kunnen voorkomen (bijvoorbeeld in de zee).

Als uitvloeisel van deze keuze, is ervoor gekozen om de bepaling van het belang van een natuurdoeltype voor het behoud van een soort (zie hierboven) gescheiden toe te passen in hoofdgroepen 1 en 2 enerzijds en hoofdgroep 3 anderzijds. Met andere woorden: het relatieve belang is bepaald voor half-natuurlijke typen onderling en voor nagenoeg- en begeleid-natuurlijke typen onderling. Wat dat laatste betreft: in de regio's waar beide beheerstrategieën toegepast kunnen worden, zal het resultaat van beide strategieën niet veel verschillen – het is vooral de beheermethode die verschillend is. Dit betekent dat ook de toedeling van doelsoorten in zo'n regio min of meer hetzelfde is, tenzij duidelijk is dat een soort een voorkeur heeft voor één van beide (bijvoorbeeld omdat begrazing intensiever is in hoofdgroep 2 dan in hoofdgroep 1).

Aan de vierde hoofdgroep, de multifunctionele afgeleiden van de natuurdoeltypen (zie ook paragraaf 4.1.6), worden geen doelsoorten toegedeeld. De lijst met doelsoorten van het type waar de afgeleide bij hoort, geldt ook voor de afgeleide zelf. Alleen het percentage soorten dat aanwezig moet zijn, is gehalveerd.

Doelsoorten zijn niet alleen aan natuurdoeltypen toegedeeld, maar ook aan culturele habitats (zie bijlage 9). Een klein deel van de doelsoorten is voor hun overleving namelijk geheel of voor een groot deel afhankelijk van habitats die geen plaats hebben gekregen in natuurdoeltypen, omdat de invloed van de mens te groot is om van 'natuur' te kunnen spreken.

Levensstadia en jaarcyclus

De hierboven geschetste werkwijze is niet alleen toegepast bij natuurdoeltypen waarin een soort zich voorplant. Voor een succesvolle overleving zijn immers ook andere aspecten belangrijk. Bij diersoorten is daarom door middel van een lettercode aangegeven welke functie het natuurdoeltype heeft in het leven van de soort.

Onderscheid is gemaakt in:

- v: het type wordt gebruikt voor de *voortplanting*, dat wil zeggen: het stadium van ei, larve of onvolwassen dier;
- a: het type wordt gebruikt voor de *activiteiten* van het volwassen dier, zoals voedsel zoeken, slapen, schuilen;
- w: het type wordt gebruikt voor de *winterrust* van het volwassen dier (deze zogenaamde lethargische periode komt overigens maar bij weinig soorten voor).

Sommige doelsoorten zijn slechts voor een deel van hun jaarcyclus als doelsoort geselecteerd. Dat geldt met name voor trekkende vogels en vissen, die alleen de code 'a' meekrijgen wanneer ze zich niet in Nederland voortplanten. Zie verder het eerder genoemde achtergrondrapport (Bal, 2002).

In principe is voor alle diersoorten in beeld gebracht in welke natuurdoeltypen zij hun activiteiten ontplooiën. Een uitzondering vormen echter de soorten uit de groepen: kokerjuffers, steenvliegen en haften. De volwassen dieren uit deze groepen maken slechts weinig en meestal slechts voor korte tijd gebruik van landbiotopen. Over dat gebruik is bovendien zeer weinig bekend, mede omdat deze soorten niet in landbiotopen gemonitord worden. Om deze redenen zijn de soorten uit de genoemde groepen alleen toegedeeld aan natuurdoeltypen waarin ze zich ook voortplanten.

Gebruikte bronnen

Bij de toedeling van de doelsoorten aan de natuurdoeltypen en de cultureelrijke habitats is gebruik gemaakt van alle relevante overzichtswerken uit de Nederlandse wetenschappelijke literatuur, indien nodig aangevuld met literatuur over specifieke soorten en informatie van deskundigen. Een complete lijst is opgenomen in het achtergronddocument (Bal, 2002). Na een externe beoordelingronde bij de leden van de Vereniging Onderzoek Flora en Fauna en Alterra, zijn in overleg met de betrokken deskundigen correcties doorgevoerd.

Beleidsdoelstelling

De lijst van doelsoorten wordt besloten met een beleidsdoelstelling in de vorm van een percentage van de genoemde doelsoorten die aanwezig moet zijn om te kunnen spreken van een goede mate van doelbereiking.

Dit percentage is op een systematische manier tot stand gekomen. Uitgangspunt is dat van een 'goede mate van doelbereiking' sprake is als bij een adequaat beheer en een gemiddeld oppervlak de doelsoorten aanwezig zijn die op grond van hun trefkans verwacht kunnen worden. De trefkans van een doelsoort in een bepaald gebied, in een bepaald natuurdoeltype, hangt vooral af van zijn zeldzaamheid en de mate van voorkeur voor dat bepaalde natuurdoeltype. Met beide aspecten is daarom rekening gehouden (zie Bal, 2002).

De beleidsdoelstelling in percentages wordt weergegeven in klassen van 5 procent. De klassen lopen uiteen van 15% tot 35%. Dat is beduidend lager dan de percentages die in de eerste editie zijn genoemd: 50% voor hoofdgroep 3 en 25% voor hoofdgroep 1 en 2. Ook bleek er geen overtuigende reden meer te zijn om onderscheid te maken tussen hoofdgroep 3 enerzijds en 1 en 2 anderzijds. Uit de monitoring moet blijken of de doelstellingen voor de verschillende natuurdoeltypen te hoog gegrepen zijn of juist hoger gesteld kunnen worden. Wel mag worden verwacht dat het vaak noodzakelijk zal zijn om een zekere interne variatie na te streven (bijvoorbeeld door op een bepaalde plek meer dan één subtype te realiseren), omdat anders waarschijnlijk niet aan de gestelde eis voldaan kan worden. Daarvoor is een zeker oppervlak nodig (zie ook paragraaf 4.1.5) en een door abiotische en/of beheersverschillen veroorzaakte terreinheterogeniteit.

Zoals hierboven vermeld, zijn voor de multifunctionele afgeleiden geen specifieke percentages doelsoorten opgenomen. Voor deze afgeleiden geldt de algemene kwaliteitseis dat de helft van het percentage gehaald moet worden dat behoort bij de natuurdoeltypen waar ze van afgeleid zijn.

Voor het bepalen of de beleidsdoelstelling in een bepaald gebied gehaald wordt, moet gemeten worden of er voldoende doelsoorten aanwezig zijn. Het exacte aantal wordt per natuurdoeltype genoemd (door het percentage van de beleidsdoelstelling te vermenigvuldigen met het totaal aantal doelsoorten van een natuurdoeltype). Net als in de eerste editie wordt geen onderscheid gemaakt tussen de soortgroepen. Er mag dus een scheve verdeling over de soortgroepen zijn. Dat is ook wat in de praktijk vaak voorkomt: het ene ven of duingebied is bijvoorbeeld rijk aan vogels, het andere is juist rijk aan vaatplanten. Wel zal er op landelijk niveau op moeten worden gelet dat de verschillende gebieden bij elkaar voldoende divers zijn om alle doelsoorten duurzaam te kunnen behouden.

Voor het beantwoorden van de vraag of een soort 'aanwezig' is, zijn twee aspecten belangrijk: het minimum aantal exemplaren per soort en de vervulde functies van het gebied.

Het minimum aantal exemplaren is verschillend per hoofdgroep en daarnaast afhankelijk van het belang van het type voor de soort (groot belang = vet gedrukt):

- Een vet gedrukte soort in hoofdgroep 1 en 2 moet aanwezig zijn met een sleutelpopulatie (die min of meer zelfstandig duurzaam kan voortbestaan).
- Een normaal gedrukte soort in hoofdgroep 1 en 2 en een vet gedrukte soort in hoofdgroep 3 moet met een lokale populatie aanwezig zijn (overeenkomend met 10% van een sleutelpopulatie).
- Een normaal gedrukte soort in hoofdgroep 3 moet met minimaal één reproductieve eenheid (een 'paartje' of bij planten: 2 exemplaren³) aanwezig zijn.
- De eisen ten aanzien van aantallen zijn voor de multifunctionele afgeleiden (hoofdgroep 4) identiek aan die van de typen waar ze van afgeleid zijn.

De gedachte achter dit onderscheid is, dat nagenoeg- en begeleid-natuurlijke typen een doel op landschapsniveau vertegenwoordigen en dat de eisen dan relatief hoog gesteld kunnen worden. Half-natuurlijke typen hebben meestal een beperkte omvang en de aanwezige soorten moeten daarom functioneren in netwerkverband. De eisen zijn daarom in deze hoofdgroep lager gesteld. Het belang van een type voor de soort is óók relevant, omdat in het algemeen verwacht mag worden dat een doelsoort zich gemakkelijker met een populatie kan vestigen in een type die zijn voorkeur heeft dan in een type dat van minder belang is.

Wat de genoemde eisen precies voor minimumaantallen opleveren, is in bijlage 3 (uit het Handboek Natuurdoeltypen) per soort(groep) vermeld.

Bij de planten is de aanwezigheid van de soort gemakkelijk vast te stellen: tenzij er tekenen zijn dat de soort met opzet is gezaaid of geplant, mag ervan worden uitgegaan dat er sprake is van voortplanting. Bij dieren kan een natuurdoeltype meerdere functies vervullen. De functies die voor een doelsoort in een bepaald natuurdoeltype relevant zijn, zijn (zoals hierboven is toegelicht) aangeduid met de codes v, a en w. Wanneer een natuurdoeltype voor een diersoort meer dan één functie vervult, dan telt de soort volledig mee als inderdaad meer dan één functie vervuld wordt (twee van de drie is voldoende). Wanneer slechts één functie wordt vervuld (terwijl meerdere functies vermeld staan bij de soort in het betreffende natuurdoeltype), telt de soort slechts voor de helft mee. Wanneer één functie wordt genoemd, moet uiteraard die ene functie vervuld worden. Het vervullen van een functie is niet altijd gemakkelijk vast te stellen, bijvoorbeeld bij de winterrust (waar het dier zich uiteraard voor terugtrekt). Van voortplanting is pas sprake indien er eieren, larven of juveniele dieren worden waargenomen. Voor het vaststellen van activiteiten als fourageren en schuilen gelden geen specifieke eisen, behalve dat het om dezelfde aantallen moet gaan als de bovengenoemde minimumaantallen van bijlage 3 (uit het Handboek Natuurdoeltypen).

Het is uiteraard mogelijk dat een doelsoort gevonden wordt die niet vermeld staat bij een natuurdoeltype, omdat verwacht wordt dat deze soort nauwelijks gebruik zal maken van het natuurdoeltype (hierboven aangeduid met marginaal belang). Deze 'onverwachte' doelsoorten mogen meetellen bij het bepalen van de natuurkwaliteit. Daartoe wordt het totaal aantal doelsoorten van een natuurdoeltype verhoogd met het aantal doelsoorten dat extra is vastgesteld. Dit nieuwe aantal wordt met het percentage van de beleidsdoelstelling vermenigvuldigd, zodat duidelijk wordt wat het nieuwe minimum aantal doelsoorten wordt (het aantal doelsoorten wat tussen haakjes staat, wordt dus vervangen door een nieuw aantal!). Voor het minimum aantal exemplaren (nodig om te bepalen of de soort als 'aanwezig' mag worden beschouwd) gelden dezelfde eisen als voor normaal gedrukte soorten (zie hierboven).

---

³ Voor tweehuizige planten geldt de aanvullende eis dat de twee exemplaren bestaan uit één mannelijke en één vrouwelijke plant.

Het doel gehaald? De Droge heide als voorbeeld

De Droge heide is zelfstandig beschreven als een half-natuurlijk natuurdoeltype (type 45 uit hoofdgroep 3).

De natuurkwaliteit van een natuurdoeltype is gedefinieerd als een percentage van de lijst van doelsoorten van dat type, dat aanwezig moet zijn in het gebied waarvoor het natuurdoeltype geldt. De beleidsdoelstelling voor dit type is: het type is gerealiseerd indien 30% van de soorten (= 31 soorten) aanwezig zijn (dit percentage verschilt per type en hangt met name af van het aandeel zeldzame soorten onder de doelsoorten). Er zijn geen beperkingen voor de aard en intensiteit van het beheer, omdat er geen sprake is van een nagenoeg- of begeleid-natuurlijk type (wat ecotoopgericht beheer zou uitsluiten). Wanneer sprake is van medegebruik met schadelijke gevolgen, is sprake van een multifunctionele afgeleide: type 4(3.45). De eisen t.a.v. doelsoorten worden in dat geval gehalveerd (16 soorten, de helft van 31).

Bij de beschrijving van type 3.45 (in paragraaf 4.3.6 van het handboek) zijn de onderstaande doelsoorten vermeld:

Zoogdieren: Damhert *a*, Das *a*

Vogels: Blauwe kiekendief *a*, Boerenzwaluw *a*, **Boomleeuwerik** *va*, Buizerd *a*, **Draaihals** *va*, Duinpieper *va*, **Geelgors** *va*, Grasmus *va*, Grauwe kiekendief *a*, **Grauwe klauwier** *va*, Groene specht *a*, Havik *a*, **Hop** *a*, **Klapekster** *va*, Kneu *va*, **Korhoen** *va*, Kuifleeuwerik *va*, **Nachtswaluw** *va*, Patrijs *va*, **Raaf** *a*, Rode wouw *a*, **Roodborsttapuit** *va*, Slechtvalk *a*, **Smelleken** *a*, Steenuil *va*, **Tapuit** *va*, Torenavalk *a*, **Veenpatrijs** *va*, **Veldleeuwerik** *va*, Wespandief *a*, Wulp *va*

Reptielen: Adder *vaw*, **Gladde slang** *vaw*, Hazelworm *vaw*, **Zandhagedis** *vaw*

Amfibieën: **Heikikker** *aw*, Knoflookpad *aw*, **Rugstreeppad** *aw*, Vinpootsalamander *a*

Mieren: Behaarde rode bosmier *a*, **Glanzende gastmier** *vaw*, Kale rode bosmier *a*, **Woekermier** *vaw*, **Zwartrugbosmier** *vaw*

Nachtvlinders: **Hulstblad** *va*

Dagvlinders: **Aardbeivlinder** *va*, Bont dikkopje *va*, Bosparelmoervlinder *a*, Bruine eikenpage *va*, **Bruine vuurvlinder** *va*, Duinparelmoervlinder *va*, Geelsprietdikkopje *va*, Grote parelmoervlinder *va*, Heideblauwtje *va*, **Heivlinder** *va*, Kleine heivlinder *a*, **Kommavlinder** *va*, Spiegeldikkopje *va*, Tweekleurig hooibeestje *va*, **Vals heideblauwtje** *va*

Sprinkhanen en krekels: **Blauwvleugelsprinkhaan** *va*, **Bosdoorntje** *vaw*, Europese treksprinkhaan *va*, **Klappersprinkhaan** *va*, **Kleine wrattenbijter** *va*, Sikkelsprinkhaan *va*, **Steppesprinkhaan** *va*, **Veldkrekel** *vaw*, **Wrattenbijter** *va*, **Zadelsprinkhaan** *va*, **Zoemertje** *va*

Libellen: Beekrombout *a*, **Bruine winterjuffer** *aw*, **Noordse winterjuffer** *a*, Plasrombout *a*, Venwitsnuitlibel *a*

Vaatplanten: **Borstelgras**, Bosdroogbloem, Canadees hertshooi, **Dwergviltkruid**, Gaspeldoorn, **Geelhartje**, **Genaald schapengras**, Gewone veenbies, **Grondster**, Grote bremraap, **Grote wolfsklauw**, **Heidezegge**, Hondsviooltje, Jeneverbes, **Klein warkruid**, **Kleine schorseneer**, **Kleine wolfsklauw**, **Kruipbrem**, **Liggende vleugeltjesbloem**, Riempjes, **Rode dophei**, Rozenkransje, **Stekelbrem**, **Stijve ogentroost**, **Strobloem**, **Valkruid**

Wanneer het natuurdoeltype van groot belang is voor een soort, is de soort vetgedrukt. De lettercode na de soortnaam duidt op de functie die het type voor de soort heeft (paragraaf 4.1.3 in het handboek): voortplanting, winterrust en diverse activiteiten (bijvoorbeeld foerageren en schuilen).

Wanneer mag een soort nu als 'aanwezig' worden beschouwd? Dit wordt bepaald door de hoofdgroep waartoe het type behoort en de te vervullen functie van het gebied:

- een vetgedrukte soort in hoofdgroep 1 en 2 moet aanwezig zijn met een sleutelpopulatie (in dit voorbeeld niet relevant);
- een normaal gedrukte soort in hoofdgroep 1 en 2 en een vetgedrukte soort in hoofdgroep 3 moeten aanwezig zijn met een lokale populatie (= 10% van een sleutelpopulatie);
- een normaal gedrukte soort in hoofdgroep 3 moet aanwezig zijn met één paartje;
- voor de afgeleide typen (hoofdgroep 4) gelden dezelfde regels als voor de typen waar het 4-type van is afgeleid (in dit voorbeeld niet relevant).

Verder telt een soort slechts voor de helft mee indien maar één van de genoemde functies wordt vervuld (dit is uiteraard alleen relevant indien twee of drie functies genoemd worden). De benodigde aantallen voor sleutelpopulaties zijn vermeld in bijlage 3 van het handboek. Zo zijn voor dagvlinders 500 reproductieve eenheden (RE) nodig, voor reptielen 100 en voor de raaf 20. Een RE kan, indien nodig, vertaald worden met twee exemplaren. Bij een heivlinder is een sleutelpopulatie dus 1000 exemplaren, een lokale populatie 100 exemplaren en is een paartje gelijk aan twee exemplaren. In dit half-natuurlijke voorbeeld moet de (vetgedrukte) heivlinder dus met 100 exemplaren voorkomen (50 RE's).

Deze aantallen gelden voor het gehele object waar het doel voor geldt. Bij het interpreteren van monitoringgegevens moet dus geëxtrapoleerd worden vanuit de monsterpunten naar het gehele oppervlak. Er hoeven dus geen 100 heivlinders te zijn gezien, als maar aannemelijk kan worden gemaakt dat ze er wel zitten!

Bijlage 4: Antwoorden op vooraf ingediende vragen over het gebruik van het handboek in water- en milieubeleid.

1)

V: Welk houvast biedt het handboek op het vlak van maatregelen om milieu- en watercondities te verbeteren?

A: Voor elk NDT zijn de abiotische randvoorwaarden beschreven. Indien op een bepaalde locatie een NDT is toegekend, betekent dat ook dat de abiotische randvoorwaarden gehaald moeten worden en dus eisen aan milieu en water (omgevingscondities) worden gesteld. Aanwijzingen worden gegeven voor:

- Waterregime (gemiddelde voorjaarsgrondwaterstand, water boven maaiveld, tolerantie voor droogtestress)
- Zuurgraad (grond)water
- Voedselrijkdom (grond)water
- enkele fysisch-chemische variabelen van het water (voor aquatische typen)
- Gemiddeld laagste grondwaterstand (voor (semi)terrestrische typen)
- Tolerantie voor overstroming (voor (semi)terrestrische typen)
- Zoutgehalte
- Gevoeligheid voor stikstof-depositie

2)

V: Welke aanknopingspunten biedt het handboek voor prioriteiten en bandbreedtes in de abiotische condities?

A: De genoemde abiotische randvoorwaarden zijn **aanwijzingen** en **geen (beleidsmatig vastgestelde) normen**. Daarbij worden geen prioriteiten gesteld. Wellicht aanwijzing voor nadere uitwerking in vervolg op het handboek?

3)

V: Hoe verhoudt de natuurdoeltypenfilosofie zich tot de Europese Kaderrichtlijn Water enerzijds en tot het regionale waterbeheer anderzijds?

A: Zie schema met 'patat-zakjes' uit projectvoorstel KRW-onderzoek. Relatie is duidelijk nog in ontwikkeling, maar sluit wel aan. In ieder geval sluiten de natuurdoeltypen aan op de STOWA-beoordelingssystemen voor regionale wateren, en is dit ook aangegeven onder 'afgeleiden door medegebruik' wat betreft de minimaal te realiseren kwaliteit.

4)

V: Hoe kan het handboek worden vertaald naar bijvoorbeeld hydrologische kenmerken en milieurandvoorwaarden?

A: Zie vraag 1. Zie ook blz. 101 voor vertaling waterregime en grondwatertrappen.

5)

V: Afstemming tussen verschillende indelingssystemen zoals Natuurdoeltypen LNV en RWS ecotopenstelsel rivieren

A: Ecotopen (van rijkswateren) zijn gericht op (ruimtelijk) beheer van morfologische kenmerken. Natuurdoeltypen zijn gericht op ecologische kwaliteitskenmerken. Gelukkig is er een duidelijke afstemming. Rivieren: De hoofdindeling komt overeen (snelstromend-langzaamstromend). De ecotopen van RWS vormen onderdelen van de natuurdoeltypen. In de

natuurdoeltypen wordt de ligging van de ecotopen echter niet vastgelegd, maar wordt de ligging bepaald door de dynamiek van het watersysteem. Getijdenwateren: hoofdindeling komt overeen (zoet-brak-zout). De ecotopen vormen onderdelen van de natuurdoeltypen. In de natuurdoeltypen wordt de ligging van de ecotopen echter niet vastgelegd, maar wordt bepaald door de dynamiek van het watersysteem.

Rivierbegeleidende wateren: indeling op basis van overstromingsduur/aankoppeling komt overeen. Bij natuurdoeltypen is echter geen onderscheid gemaakt tussen diep/ondiep en type substraat. Ook hier vormen de ecotopen onderdelen van de natuurdoeltypen, en wordt de ligging van de ecotopen niet vastgelegd.

6)

V: Welke aanpak is het meest effectief om de natuurdoeltypen in het provinciale milieu- en waterbeleid te laten doorwerken?

A: Koppeling van Natuurgebiedsplannen aan waterhuishoudingsplannen en milieubeleidsplannen. In waterhuishoudingsplannen moeten ecologische doelen vastgelegd worden voor diverse wateren (zie NW4). Voor deze ecologische doelen kunnen nu de (aquatische en grondwaterafhankelijke) natuurdoeltypen gebruikt worden. De abiotische randvoorwaarden voor de natuurdoeltypen geven benodigde waterkwaliteitsparameters aan. Ook het vaststellen van de GGOR van de provincie kan plaatsvinden op basis van toegekende natuurdoeltypen en de gewenste abiotische randvoorwaarden. De ligging van kwetsbare en zeer kwetsbare natuurdoeltypen (zie ook blz. 89 van het handboek) geeft aanwijzingen voor het provinciale milieu-beleid (met name Stikstofdepositie).

7)

V: In hoeverre sluit het handboek aan bij de milieurandvoorwaarden van nog te ontwikkelen natuur?

A: Zie vraag 1 en 2 en 6.

8)

V: Uitwerking/toepasbaarheid watertypen in laag Nederland (incl. stadswateren)?

A: De (aquatische) natuurdoeltypen beschrijven de gewenste **natuurkwaliteit**. Deze is van toepassing op die wateren in laag-Nederland waar aan **natuur in water** wordt gewerkt en niet op de watertypen waarvoor geen natuurdoelstellingen gelden, zoals bijv. stadswateren. Natuurkwaliteit is wat anders dan een minimale ecologische kwaliteit. Zie ook 'patat-zakken' van KRW-vraag.

9)

V: Staat er ook in hoe erg het is als het toch wat minder wordt met dat milieu?

A: Nee. Zie ook vraag 2. De genoemde abiotische randvoorwaarden bieden de beste garantie voor een goede natuurkwaliteit. Afwijking daarvan verkleint de kans op voorkomen van de genoemde gemeenschappen en doelsoorten, maar zegt niet dat ze er nooit zullen voorkomen.

10)

V: Zijn er voldoende aanknopingspunten voor waterbeheer om vanuit actuele situatie naar doelsituatie te komen? (prioritering + kostenraming + maatregelen)?

A: Er staan abiotische randvoorwaarden in waaruit afgeleid kan worden wat er verbeterd moet worden. Tevens staan er aanwijzingen voor herstel- en ontwikkelingsbeheer: welke typen maatregelen moeten genomen worden uitgaande van een beïnvloede situatie. Kostenramingen zijn niet genoemd. Een advies op maat kan namelijk niet gegeven worden, dat is aan de beheerder zelf en gebiedsafhankelijk.

11)

V: Is er voldoende gekwalificeerd om op te nemen in Regionale Watersysteem Rapportage (RWSR)?

A: De indeling in watertypen sluit aan op STOWA-typen en daarmee ook op RWSR (zie ook vraag 3). De abiotische randvoorwaarden zijn gekwantificeerd. De RWSR vraagt echter om een **beoordeling** van alle watersystemen, en daarvoor zijn de STOWA-beoordelingssystemen van toepassing. Het handboek geeft natuurdoelen voor die

wateren die een natuurdoelstelling hebben (dus niet alle watersystemen). De abiotische randvoorwaarden voor de natuurdoeltypen betreffen voor een deel dezelfde variabelen die in de STOWA-beoordelingsystemen zijn opgenomen,

12)

V: *Wat is de relatie met Goede Ecologische Toestand volgens Kader Richtlijn Water?*

A: Zie vraag 3. Is nog in ontwikkeling.

13)

V: *Welke relatie is er tussen het handboek en de Europese Kaderrichtlijn Water? M.n. hoe wordt kwantitatieve leemte ingevuld? Zijn hier al ideeën voor? (denk aan relatie monitoring)*

A: Zie vraag 3. Invulling is nog in ontwikkeling (loopt een Alterra-opdracht voor, zie ook workshop op 3 oktober).

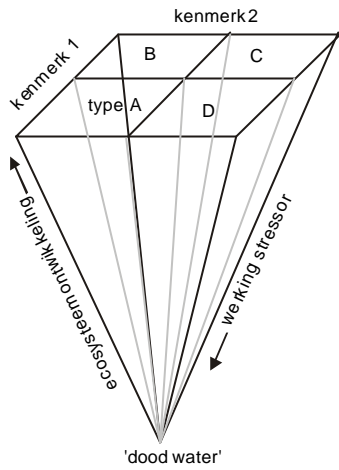
14)

V: *Hoe is de vertaling van natuurdoeltypen naar hydrologische kenmerken en de wenselijke situatie (GGOR)?*

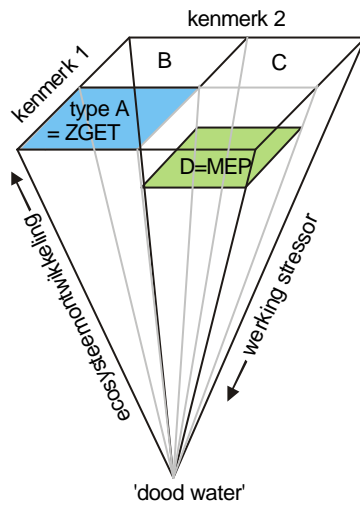
A: Zie abiotische randvoorwaarden: waterregime, gemiddeld laagste grondwaterstand en vertaling naar grondwatertrappen volgens tabel op blz. 101

Aquatische Natuurdoeltypen

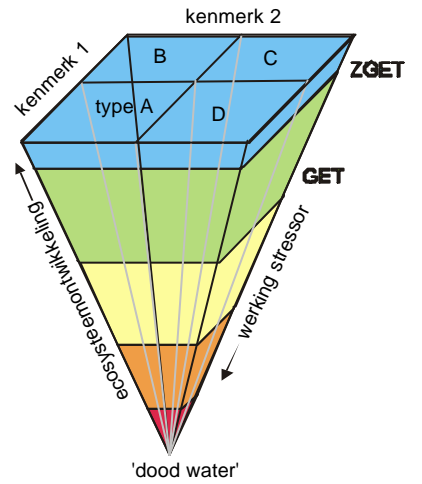
Eisen Kaderrichtlijn Water

Typologie

Referenties

Maatlat

Bijlage 5: Deelnemerslijst

Workshop 1

organisatie	afdeling	voor-letters	naam
SBNL		F.P.J.	Bommel, van
Natuurplanbureau		L.C.	Braat
Rijkswaterstaat		mw.	Collignon
Landschapsbeheer Nederland (LBN)		M.	Heuven, van
Provincie Utrecht		M.	Hovenaars
Ministerie van LNV		P.A.	Jansen
Ministerie van LNV	Regiodirectie Zuid West	G.	Maters
Provincie Zuid-Holland	afd. Groen	D.	Megen, van
Grontmij Nederland		P.	Oudejans
RIZA	IH	A.	Remmelswaal
		H.	Smit
Expertisecentrum LNV		R.	Verhoeven
Alterra		E.	Weeda
Expertisecentrum LNV		M.	Wijngaard

Workshop 2

organisatie	afdeling	Voor-letters	naam
Gemeentewaterleiding Amsterdam	Afd. Procesontwikkeling, sector Ecologie	M.	Bojramovic
De Marke		P.	Brautigam
Natuurpunt Beheer VZW		J.	Dewijspelaere
Ministerie LNV		K.F.	Docters van Leeuwen
Stichting Bargerveen	p/a KUN Werkgr. Dierecologie	J.	Esselink
Vogelbescherming Nederland		J.F.A.	Krüse
Rijkswaterstaat	Dienstkr. Boven-Rijn en Waal	S.A.	Mostert
Alterra		J.	Raffe, van
Ministerie van Defensie	DGW&T	T.	Schippers
Gewoonbuiten B.V.		H.P.	Smit

Workshop 3

organisatie	afdeling	Voor-letters	naam
KIWA	Water Research	C.	Aggenbach
De Groene Ruimte		M.	Baartmans
Adviesbureau RTS		J.S.	Bakker
Provincie Zuid-Holland	afdeling Milieu	K.	Bojanova
Stichting Het Brabants Landschap		F.J.H.	Erve, van
De Groene Ruimte		L.	Gerrits
Stichting FLORON		C.L.G.	Groen
Duinwaterbedrijf Z-Holland		H.	Hagen, van
		R.	Ketner-Oostra
Waterschap Groot Salland		M.	Koopmans
Rijkswaterstaat	directie IJsselmeergebied	W.E.M.	Laane
Ministerie van LNV	Regiodirectie Oost	D.	Maas
Alterra		S.	Mücher
Alterra		P.	Slim
Gemeentewaterleiding Amsterdam	Afd. Procesontwikkeling, sector Ecologie	M.	Til, van
De Vlinderstichting		E.J.	Verstrael
Rijkswaterstaat	Directie IJsselmeergebied	M.	Werkmans
RIZA		D..	Willems
Hoogheemraadschap van Schieland		J.	Zuidervaart

Workshop 4

organisatie	afdeling	Voor-letters	naam
Ministerie LNV		C.J..A.	Barel
Provincie Utrecht		J.	Beukering, van
Ministerie LNV	Directie Natuurbeheer	J.	Bodegraven, van
Waterschap De Aa		J.	Bruin, de
Provincie Overijssel		H.W.J.	Dijk, van
Rijkswaterstaat	Directie Zeeland	A.A.	Erkman
Hoogheemraadschap van Schieland		K.	Hengst
Rijkswaterstaat	Directie Noordzee	P.	Heslenfeld
Ministerie LNV	Directie Natuurbeheer	D.	Joanknecht
Ministerie LNV		J.J.C.	Karres
Provincie Utrecht		M.R.	Lee, van der
Rijkswaterstaat	Dir. Limburg, afd. ANW	M.	Maris
Waterschap Rivierenland		M.	Muller
Rijkswaterstaat	Dir. Limburg, afd. ANW	M.	Neven
Floron		B.	Odé
Ministerie VROM	DGM	H.R.	Otterloo, van
RIVM		R.	Rosenboom
Waterschap Groot Salland		P.	Schep

Hoogheemraadschap van Delfland		J.T.M.	Sessink
Hoogheemraadschap Alm en Biesbosch		H.	Smeets
RIZA	afd. IMM	I.	Splunder, van
Ministerie LNV	Directie Visserij	C.J.	Verheijen
Alterra		C.J.M.	Vliet, van
Alterra		W.	Wamelink